

Πολιτική ιδεολογία του κράτους της Ηπείρου*

Η βασιλεία ως πολιτειακός θεσμός και η ιδέα για την αυτοκρατορία αποτέλεσαν τον πυρήνα της πολιτικής ιδεολογίας του Βυζαντίου σε όλη τη μακρόχρονη ιστορία του. Ο αυτοκράτορας ήταν η αρχή και το επίκεντρο της αυτοκρατορίας, από το οποίο ξεκινούσε όλη η κρατική οργάνωση του απέραντου βυζαντινού κράτους. Η αρχαία ελληνική και ελληνιστική πνευματική παράδοση περί βασιλείας, μαζί με τη ρωμαϊκή αυτοκρατορική ιδέα αποτέλεσαν τη φιλοσοφική θεμελίωση της βυζαντινής αντίληψης για το κράτος και την αυτοκρατορική εξουσία. Κάτω όμως και από την καταλυτική επίδραση της χριστιανικής πίστης και σκέψης η ρωμαϊκή (= βυζαντινή) αυτοκρατορία θεωρούνταν ότι είχε επιλεγεί από τον Θεό, ήταν το *σκεύος εκλογής* της Θείας Πρόνοιας, για να πραγματοποιήσει τη διάδοση της χριστιανικής διδασκαλίας στους εθνικούς και τους βαρβάρους, ώστε όλοι να αποτελέσουν «*μίαν ποιμένην υπό έναν ποιμένα*», και για τη σωτηρία του ανθρωπίνου γένους. Η μυστική αυτή θεώρηση της αυτοκρατορίας είχε ως συνέπεια να αποκλείεται η ύπαρξη περισσότερων αυτοκρατοριών στη γη. Θεμελιώνεται έτσι η ιδέα της μιας και μοναδικής αυτοκρατορίας, της ρωμαϊκής, και η αξίωση για παγκόσμια κυριαρχία, η αρχή της οικουμενικότητας. Η ρωμαϊκή μοναρχία αποτελούσε εικόνα της βασιλείας του Θεού, της ουράνιας μοναρχίας. Στον ένα Θεό αντιστοιχούσε μία οικουμένη, ένας βασιλεύς, ο βασιλεύς των Ρωμαίων, και η πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας, η Κωνσταντινούπολη, η *νέα Ρώμη*, αποτελούσε το κέντρο της οικουμένης¹. Ήταν η *βασιλεύουσα πόλις* που είχε τις ιδιό-

* Ανακοίνωση στο Διεθνές Συνέδριο που οργάνωσε η Ακαδημία Αθηνών για την Δ' Σταυροφορία (Αθήνα 9-12 Μαρτίου 2004). Δημοσιεύτηκε σε αγγλική μετάφραση στα Πρακτικά του Συνεδρίου με τίτλο *Urbs Capta, The Fourth Crusade and its Consequences. La IVe Croisade et ses conséquences*, sous la direction d'Angeliki Laiou, [Réalités Byzantines 10] Paris 2005 (στο εξής: *Urbs Capta*): Alkmini Stavridou-Zafraka, «The Political Ideology of the State of Epiros», σ. 311-323. Στην παρούσα δημοσίευση περιλαμβάνονται ορισμένες προσθήκες και διαφοροποιήσεις στο κείμενο και νεότερη βιβλιογραφία.

τητες της παλαιάς Ρώμης, την αιωνιότητα (aeternitas) και την ανανέωση (renovatio). Η βασιλεύουσα ταυτιζόταν με την ίδια την ύπαρξη της αυτοκρατορίας².

Η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους τον Απρίλιο του 1204 κλόνησε συθέμελα την ιδέα της αήττητης βασιλεύουσας και το δόγμα της μιας και ενιαίας αυτοκρατορίας.

Η άλωση της πρωτεύουσας οδήγησε στη διάλυση της αυτοκρατορίας, καθώς Φράγκοι και Βενετοί μοίρασαν μεταξύ τους τα εδάφη της. «Και συνέβη η ηγεμονία των Ρωμαίων σαν μια φορτηγίδα που τη χτύπησαν άγριοι άνεμοι και θαλάσσια κύματα να διαιρεθεί σε πάρα πολλά κομμάτια και μέρη», έγραφε αργότερα ο ιστορικός Νικηφόρος Γρηγοράς (14^{ος} αι.)³. Στη θέση της μιας και ενιαίας αυτοκρατορίας ιδρύθηκαν η Λατινική αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης με Φράγκο αυτοκράτορα και Βενετό πατριάρχη, το Λομβαρδικό βασίλειο της Θεσσαλονίκης, βενετικές και φραγκικές βαρωνίες και δουκάτα, αλλά και τρία ελληνικά κράτη: οι αυτοκρατορίες της Τραπεζούντας στον μακρινό Πόντο, της Νίκαιας στη Μ. Ασία και το κράτος της Ηπείρου με έδρα την Άρτα στον ελλαδικό χώρο. Οι ηγεμόνες τους θα αποδυθούν σε μακρούς αγώνες, για να εμποδίσουν τους Λατίνους να καταλάβουν τα εδάφη που τους είχαν επιδικαστεί με τη Συμφωνία που υπέγραψαν ο Λατίνος αυτοκράτορας, οι Σταυροφόροι και οι Βενετοί τον Οκτώβριο του 1204 για τη Διανομή της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας (Partitio Romaniae) με βάση το άρθρο 9 της σύμβασης του Μαρτίου του 1204⁴. Με

¹. O. Treitinger, *Die oströmische Kaiser- und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im höfischen Zeremoniell*, Jena 1938 (ανατ. Darmstadt 1969³). – Hélène Ahrweiler, *L'idéologie politique de l'empire byzantin*, Paris 1975 (στο εξής: H. Ahrweiler, *Idéologie*) (=Ελένη Αρβελέρ, *Η πολιτική ιδεολογία της βυζαντινής αυτοκρατορίας*, Αθήνα 1975). – Ι. Καραγιαννόπουλος, *Η πολιτική θεωρία των Βυζαντινών*, Θεσσαλονίκη 1988 (στο εξής: Ι. Καραγιαννόπουλος, *Πολιτική θεωρία*). – H. Hunger (εκδ.), *Das byzantinische Herrscherbild*, Darmstadt 1975 (στο εξής: H. Hunger [εκδ.], *Herrscherbild*). – H. Hunger, *Prooimion. Elemente der byzantinischen Kaiseridee in den Arengen der Urkunden*, [Wiener Byzantinische Studien Bd. I] Wien 1964.

². F. Dölger., Rom in der Gedankenwelt der Byzantiner, *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 56 (1937) 1-42 (= *Byzanz und die europäische Staatenwelt. Ausgewählte Vorträge und Aufsätze*, Ettal 1953 [ανατ. Darmstadt 1964], σ. 70-115). – P. J. Alexander, The Strength of the Empire and Capital as Seen through Byzantine Eyes, *Speculum* 37.3 (1962) 339-357.

³. Νικηφόρος Γρηγοράς, έκδ. L. Shopen, *Nicephori Gregorae, Byzantina Historia*, τ. I-II, [Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae] Bonn 1829-1830, τ. I, σ. 13.9.

⁴. Έκδοση από τον A. Carile, Partitio terrarum imperii Romaniae, *Studi Veneziani* 7 (1965) 125-305. Για τη Σύμβαση του Μαρτίου του 1204 και την Partitio Romaniae βλ. B. Hendrickx, *Οι πολιτικοί και στρατιωτικοί θεσμοί της Λατινικής Αυτοκρατορίας της Κωνσταντινουπόλεως κατά τα πρώτα χρόνια της υπάρξεώς της*, Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη 1970· ανατ. με την ίδια αριθμηση στον τόμο B. Hendrickx, *Οι θε-*

τους πολύχρονους αγώνες τους ενσαρκώνουν τους πόθους και τις ελπίδες των Βυζαντινών για την ανάκτηση της Βασιλεύουσας.

Ο Νικήτας Χωνιάτης που έζησε τα δραματικά γεγονότα της άλωσης χαρακτηρίζει *τυράννους*, σφετεριστές, Λατίνους και Βουλγάρους που είχαν καταλάβει εδάφη της βορειοδυτικής Μακεδονίας επί Ιωαννίτζη (1197-1207), αλλά και Έλληνες που αυτονομήθηκαν στις δυτικές επαρχίες και στη Μικρά Ασία, «*εἰς τοσαύτας τυραννίδας διαιρεθείσης τῆς ἑσπέρας*»⁵. Σε μία αποστροφή προς την ίδια την Πόλη θρηνεί την καταστροφή της Βασιλεύουσας, που ήταν το καύχημα της οικουμένης⁶ και την εγκατάλειψή της από τους κατοίκους της (στην πραγματικότητα αυτοί προέρχονταν κυρίως από την ανώτερη κοινωνική τάξη), εκφράζει όμως την ελπίδα της ανάκτησής της «*ἀπό κάποιον Μωϋσῆ ἢ Ζοροβάβελ που θα συγκεντρώσει ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἀπὸ τοὺς τέσσερις ἀνέμους τὰ τέκνα τῆς*»⁷. Στο μεταξύ, λέγει, αν και διασκορπισμένοι θα μένουν ψυχικά δεμένοι με την Πόλη⁸ και εύχεται στον Θεό να επιστρέψουν στις εστίες τους που τώρα τις κατέχουν ξένοι, να ξαναφέρει, να «*ανακαινίσει*», τις παλαιές καλές ημέρες⁹. Αυτή η *ανακαινίσις* (η *renovatio*) εμπνέει και εμπυχνώνει τους φυγάδες από την Κωνσταντινούπολη και τους ηγεμόνες της Νίκαιας, της Ηπείρου και της μακρινής Τρα-

μοί της Φραγκοκρατίας. *Η Λατινική Αυτοκρατορία της Κωνσταντινουπόλεως και το Λατινικό Βασίλειο της Θεσσαλονίκης / The Institutions of the Frankokratia. The Latin Empire of Constantinople and the Latin Kingdom of Thessaloniki*, Θεσσαλονίκη 2006, αρ. I, σ. 27-40. Βλ. και Κ. Γ. Τσικνάκης, Ο διαμελισμός της αυτοκρατορίας από τους Σταυροφόρους, στο *Η Τέταρτη Σταυροφορία και ο ελληνικός κόσμος*, επιστ. επιμέλεια Ν. Γ. Μοσχονάς, [Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Το Βυζάντιο σήμερα 5] Αθήνα 2008, σ. 239-249.

⁵ Νικήτας Χωνιάτης, *Ιστορία*, έκδ. J.-L. van Dieten, *Niketas Choniates, Historia*, [Corpus Fontium Historiae Byzantinae XI/1] Berlin - New York 1975, σ. 637.37, 638.52.

⁶ Νικήτας Χωνιάτης, *Ιστορία* 576.1-578.44.

⁷ Νικήτας Χωνιάτης, *Ιστορία* 578.45 κ.ε. - Του ίδιου, *Orationes et epistulae*, έκδ. J.-L. van Dieten, [Corpus Fontium Historiae Byzantinae III] Berlin 1972, or. 14, σ. 147.1-7. Βλ. Αλκιμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια και Ήπειρος τον 13^ο αιώνα. Ιδεολογική αντιπαράθεση στην προσπάθειά τους να ανακτήσουν την αυτοκρατορία*, [Εταιρεία Βυζαντινών Ερευνών, 7] Θεσσαλονίκη 1990, σ. 100-101 (στο εξής: Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια και Ήπειρος*). - D. Angelov, Byzantine Ideological Reactions to the Latin Conquest of Constantinople, στο *Urbs Capta*, σ. 293-310, κυρίως 297. - Η. Γιαρένης, *Η συγκρότηση και η εδραίωση της αυτοκρατορίας της Νίκαιας. Ο αυτοκράτορας Θεόδωρος Α΄ Κομνηνός Λάσκαρις*, [Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Μονογραφίες 12] Αθήνα 2008, σ. 297-298 (στο εξής: Η. Γιαρένης, *Θεόδωρος Α΄ Λάσκαρις*).

⁸ Νικήτας Χωνιάτης, *Ιστορία* 579.58-60: «*Ενοίμεθά σοι διηρημένως καὶ συμπλεκόμεθά σοι κεχωρισμένως κατὰ τοὺς ψυχῆ συναπτομένους καὶ δισταμένους σώματι*».

⁹ Νικήτας Χωνιάτης, *Ιστορία* 579.77-80: «*Ἡ κληρονομία ἡμῶν μετεστράφη εἰς ἄλλοτρίους, οἱ οἴκοι ἡμῶν εἰς ξένους. ἐπίστρεψον ἡμᾶς πρὸς σέ, καὶ ἐπιστραφησόμεθα. ἀνακαινίσσον ἡμέρας ἡμῶν καθὼς ἔμπροσθεν*».

πεξούντας. Τις απόψεις τους για την εξουσία και το κράτος που δημιούργησαν, ειδικά οι δύο πρώτοι, τους στόχους και την ιδεολογία τους μπορούμε να τα ανιχνεύσουμε στην τιτλοφορία τους αλλά και μέσα από κείμενα δικά τους και των συγχρόνων τους. Επανερχονται στα κείμενα αυτά ιδέες για την εκ Θεού προέλευση και την αποστολή της αυτοκρατορικής εξουσίας και το ιδεώδες πρότυπο του αυτοκράτορα, τα θεωρητικά δηλαδή πλαίσια μέσα στα οποία πρέπει να κινείται ο αυτοκράτορας, όπως αυτά διατυπώθηκαν παλαιότερα από εθνικούς λογίους και χριστιανούς πατέρες της Εκκλησίας, αλλά και τον Ιουστινιανό στο νομοθετικό του έργο, τον πατριάρχη Φώτιο κ.ά. Ο αυτοκράτορας «μίμημα και εικόνα του Θεού» κατά τον Ευσέβιο Καισαρείας¹⁰, πρέπει να κοσμεύεται με τις ύψιστες ηθικές αρετές, την ευσέβεια, τη φιλανθρωπία και τη δικαιοσύνη, που τον βοηθούν να βιώσει την ομοίωση προς τον Θεό και να οδηγήσει και τους υπηκόους του προς αυτήν. Η θεώρηση του αυτοκράτορα ως εκπροσώπου του Θεού στη γη και προστάτη της ορθής πίστης τον καθιστούσε φυσικό προστάτη της Εκκλησίας και του παρείχε το ηθικό δικαίωμα να επεμβαίνει είτε σε θεολογικές συζητήσεις ή στις εσωτερικές υποθέσεις και την οργάνωση της Εκκλησίας¹¹. Η σχέση Κράτους και Εκκλησίας στο Βυζάντιο στηριζόταν στην αρχή της συναλληλίας, σύμφωνα με την οποία οι δύο εξουσίες αλληλοβοηθούνται και αλληλοσυμπληρώνονται. Τα θεωρητικά πλαίσια των σχέσεων αυτοκράτορα και Εκκλησίας παρέμεναν όπως τα είχε υποτυπώσει ο Ιουστινιανός στο προοίμιο της Νεαρράς 6 του 535: «Τα μεγαλύτερα δώρα που χάρισε ο φιλόανθρωπος Θεός στους ανθρώπους είναι η ιεροσύνη και η βασιλεία. Η πρώτη να υπηρετεί τον Θεό και η δεύτερη, για να διοικεί και να φροντίζει τις ανθρώπινες υποθέσεις. Και η μια και η άλλη προέρχονται από την ίδια αρχή και κοσμούν τον ανθρώπινο βίο»¹². Ακριβώς η κοινή πηγή και ο κοινός σκοπός καθορίζουν την ουσία της συμφωνίας. Η αρμονία αυτή δεν είναι η αρμονία μεταξύ δύο ανεξάρτητων εξουσιών, Κράτους και Εκκλησίας, αλλά η έκφραση της εσωτερικής συνοχής μιας και μόνης ανθρώπινης κοινω-

¹⁰ Ευσέβιος Καισαρείας, *Τριακονταετηρικός*, έκδ. I. A. Heikel, *Eusebius Werke*, τ. I: *Über das Leben Constantins, Rede an die Heilige Versammlung, Tricennatsrede an Constantin*, [griechischen christlichen Schriftsteller 7] Leipzig 1902, σ. 193-259. Βλ. R. Farina, *L'impero e l'imperatore cristiano in Eusebio di Cesarea. La prima teologia politica del cristianesimo*, Zürich 1966, σ. 107-127, 166-255.

¹¹ Πρβλ. H. Hunger, *Reich der neuen Mitte. Der christliche Geist der byzantinischen Kultur*, Graz - Wien - Köln 1965, σ. 66-67. - W. Ensslin, *Gottkaiser und Kaiser von Gottes Gnaden*, [Sitzungsberichte der Bayrischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Jahrgang 1943, Heft 6] München 1943 (στο εξής: W. Ensslin, *Gottkaiser*) (= H. Hunger [εκδ.], *Herrscherbild* 54-85).

¹² Nov. Just. 6.5 (535).

νίας, για την τάξη και την ευζωία της οποίας στη γη υπεύθυνος είναι ο αυτοκράτορας¹³.

Τα στοιχεία της πολιτικής ιδεολογίας του Βυζαντινού διατηρούνται και χρησιμοποιούνται μέσα στο πλαίσιο της νέας πολιτικής κατάστασης που διαμορφώθηκε μετά το 1204 και τους νέους προσανατολισμούς, τόσο στη Νίκαια όσο και στην Ήπειρο. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε την πολιτική ιδεολογία των ηγεμόνων της Ηπείρου, όπως αυτή αντικατοπτρίζεται στην τιτλοφορία και τους στόχους των ηγεμόνων και μέσα από την αντιπαλότητα με την αυτοκρατορία της Νίκαιας.

Α. Ίδρυση και εδραίωση του κράτους της Ηπείρου

Ίδρυτής του κράτους της Ηπείρου υπήρξε ο Μιχαήλ Δούκας Κομνηνός¹⁴, εξάδελφος των αυτοκρατόρων Ισαακίου Β΄ και Αλεξίου Γ΄ Αγγέλου. Λίγα πράγματα είναι γνωστά για τον βίο και τη σταδιοδρομία του. Χρημάτισε δούξ και αναγραφείς των θεμάτων Μυλάσης και Μελανουδίου στη Μ. Ασία, υπηρέτησε μετά την άλωση για λίγο διάστημα στη Θεσσαλονίκη τον Λομβαρδό μαρκήσιο Βονιφάτιο τον Μομφερρατικό, πολέμησε εναντίον των Φράγκων στην Πελοπόννησο και εγκαταστάθηκε στην Άρτα¹⁵, όπου νυμφεύθηκε τη θυγατέρα¹⁶ ή τη

¹³ Ι. Καραγιαννόπουλος, *Πολιτική θεωρία* 35-36, 60-62.

¹⁴ Όπως έδειξε η νεότερη έρευνα, τόσο ο Μιχαήλ όσο και ο αδελφός του Θεόδωρος αναφέρονται και υπογράφουν με τα επίθετα Κομνηνός ή/και Δούκας. Το ίδιο και ο αδελφός τους Κωνσταντίνος. Ήταν απόγονοι του Αλέξιου Α΄ Κομνηνού και της Ειρήνης Δούκαινας. Βλ. σχετικά L. Stiernon, *Les origines du despotat d'Épire. À propos d'un livre récent*, *Revue des Etudes Byzantines* 17 (1959) 90-126, κυρίως 120 κ.ε. (στο εξής: L. Stiernon, *Les origines*). – D. I. Polemis, *The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography*, London 1968, σ. 87-94. – R.-J. Loenertz, *Aux origines du despotat d'Épire et de la principauté d'Achaïe*, *Byzantion* 43 (1973) 360-394, κυρίως 362-364. Για το κράτος της Ηπείρου βλ. D. M. Nicol, *The Despotate of Epiros*, Oxford 1957 (στο εξής: D. M. Nicol, *Despotate*) και για τη συζήτηση διαφόρων προβλημάτων που σχετίζονται με τη σταδιοδρομία του Μιχαήλ βλ. Ν. Α. Λάμπας, *Πολιτική Ιστορία του κράτους της Ηπείρου κατά τον 13^ο αι.*, Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 7-11 (υπό δημοσίευση).

¹⁵ Νικήτας Χωνιάτης, *Ιστορία* 529.18. – MM IV σ. 321, 323, 327. Πρβλ. L. Stiernon, *Les origines* 103, 120. – G. Prinzing, *Studien zur Provinz- und Zentralverwaltung im Machtbereich der epirotischen Herrscher Michael I. und Theodoros Dukas*, I., *Ηπειρωτικά Χρονικά* 24 (1982) 73-120 και II., *Ηπειρωτικά Χρονικά* 25 (1983) 37-112, κυρίως I. σ. 82 (στο εξής: G. Prinzing, *Studien* I., II.). Ειδικά για τη δράση του στην Πελοπόννησο και την αλληλουχία των γεγονότων βλ. Μ. Σ. Κορδώσης, *Η κατάκτηση της Νότιας Ελλάδας από τους Φράγκους. Ιστορικά και τοπογραφικά προβλήματα*, *Ιστοριογεωγραφικά* 1 (1985-1986) 53-209, κυρίως 89-106.

χήρα του διοικητή του θέματος Νικοπόλεως Σεναχηρείμ¹⁷ και ανέλαβε τη διοίκηση της περιοχής αυτής, που περιλάμβανε την παλαιά Ήπειρο, μαζί με την Αιτωλία και Ακαρνανία¹⁸.

Η Ήπειρος, καθώς από τα δυτικά και τα νότια βρέχεται από τη θάλασσα και από τα ανατολικά ορίζεται από τον ορεινό όγκο της Πίνδου, ήταν απομονωμένη και στάθηκε δυνατό να μείνει έξω από τη φραγκική κατάκτηση και χάρη στις στρατηγικές και διπλωματικές ικανότητες του ιδρυτή της να οργανωθεί σε ανεξάρτητο κράτος, στηριγμένη στις δικές της δυνάμεις. Το 1209 με τη συνθήκη που υπέγραψε ο Μιχαήλ με τον Λατίνο αυτοκράτορα Ερρίκο της Φλάνδρας¹⁹ και το 1210 με τη συμφωνία (*promissio*) με τους Βενετούς αναγνωρίστηκε γι' αυτόν και τους απογόνους του η κυριαρχία στην περιοχή νοτίως του δουκάτου του Δυρραχίου και ως τη Ναύπακτο, με την υποχρέωση να παρέχει εμπορικές διευκολύνσεις και ασφάλεια στους Βενετούς και Δυρραχινούς εμπόρους²⁰. Γρήγορα όμως αθέτησε τις συμφωνίες και

¹⁶. Geoffrey de Villehardouin, *La conquête de Constantinople*, έκδ. E. Faral, Paris 1938-1939, § 301: «*et prit la fille a un riche Grieu, qui tenoit la terre de par l'empereur, se saisi de la terre, et comença le marquis a guerrier*».

¹⁷. Ιώβ Μελίας, *Βίος Οσίας Θεοδώρας*, PG 127, col. 904A: «Σεναχηρείμ οὖν καὶ αὐτός ἐπιβουλευθεὶς παρὰ τῶν Νικοπολιτῶν τὸν Κομνηνὸν Μιχαὴλ εἰς βοήθειαν προσεκαλέσατο. Μήπω δ' ἐκείνου φθάσαντος δολοφονεῖται Σεναχηρείμ. Μιχαὴλ μέντοι παραγενόμενος τοὺς φονεῖς κτείνει πάντας, λαμβάνει δὲ τὴν ἐκείνου γυναῖκα Μελισσηνήν. Ἐφθασε γὰρ τὴν ἰδίαν γυναῖκα νόμῳ θανάτου αποβαλέσθαι. Καὶ λοιπὸν πᾶσαν τὴν περιουσίαν Σεναχηρείμ σὺν τῇ ἀρχῇ περιποιεῖται». Για το ζήτημα του δεύτερου γάμου του Μιχαήλ με την πρωτεξαδέλφη της γυναίκας του βλ. Κ. Πιτσάκης, Ζητήματα κωλυμάτων γάμου από τη νομολογία και την πρακτική του «Δεσποτάτου» της Ηπείρου, στο *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου* (Άρτα, 27-31 Μαΐου 1990), εκδ. Ευ. Χρυσός, Άρτα - Αθήνα 1992, σ. 355-374, κυρίως 357-359.

¹⁸. Νικήτας Χωνιάτης, *Ιστορία* 638.43-45. - Γεώργιος Ακροπολίτης, έκδ. A. Heisenberg, *Georgii Acropolitae, Opera*, τ. I, Lipsiae 1903, σ. 14.1: «(Μιχαήλ) τότε μέρος τινὸς τῆς παλαιᾶς Ἠπείρου κρατήσας καὶ πολλὰ τοῖς πρὸς τὰ ἐκεῖσε μέρη ἀφιγμένοις Ἰταλοῖς παρέχων πράγματα. καὶ ἦν οὗτος δυναστεύων τῆς τοιαύτης χώρας Ἰωαννίνων γὰρ ἦρχε καὶ Ἄρτης καὶ μέχρι Ναυπάκτου».

¹⁹. Henri de Valenciennes, *Histoire de l'Empereur Henri de Constantinople*, έκδ. J. Longnon, [Documents relatifs à l'histoire des croisades, 2] Paris 1948, § 688-694. - B. Hendrickx, *Regestes des empereurs latins de Constantinople (1204-1261/1272)*, *Βυζαντινά* 14 (1988) 7-220, αρ. 106, 107. Βλ. G. Prinzing, *Studien I.* 89-90. - A. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια και Ήπειρος* 62.

²⁰. G. L. Fr. Tafel - G. M. Thomas, *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig, mit besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante, vom neunten bis zum Ausgang des fünfzehnten Jahrhunderts*, τ. II: 1205-1255, Wien 1856 (ανατ. Amsterdam 1964), σ. 119-120 (στο εξής: G. L. Fr. Tafel - G. M. Thomas, *Urkunden*). Πρβλ. D. M. Nicol, *Despotate* 30-31. - G. Prinzing, *Studien I.* 92-102. - Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα, Τα Ιόνια νησιά κατά το πρώτο μισό του 13^{ου} αιώνα, στο *ΣΤ Διεθνές Πανισόγειο Συνέδριο, Ζάκυνθος, 23-27 Σεπτεμβρίου 1997, Πρακτικά*, τ. Β', Αθήνα 2001, σ. 41-52, κυρίως 42-45.

έχοντας δημιουργήσει ισχυρό στρατό, στον οποίο περιλαμβάνονταν και Λατίνοι μισθοφόροι, κατέλαβε τη Λάρισα, το Δυρράχιο, το Άλβανον και την Κέρκυρα. Την ίδια πολιτική ακολούθησε μετά τη δολοφονία του Μιχαήλ το 1214-1215 ο αδελφός του Θεόδωρος Δούκας, ο οποίος είχε υπηρετήσει τον Θεόδωρο Α΄ Λάσκαρη –είχε δώσει μάλιστα και όρκο πίστης σ' αυτόν– και πολέμησε εναντίον των Φράγκων στην Πελοπόννησο²¹. Ο Θεόδωρος Δούκας επεκτείνει τις επιχειρήσεις του προς τα βόρεια και ανατολικά και ανακαταλαμβάνει πόλεις και κάστρα στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία: Μεταξύ 1215-1219 αποσπά από τους Βουλγάρους την Αχρίδα, τον Πρίλαπο, τον Πρόσακο, τα Σκόπια, τη Στρούμιτσα και από τους Λατίνους μεταξύ 1218-1224 τις Νέες Πάτρεις (=Υπάτη), Λαμία, Γρεβενά, Καστοριά, Βέροια, Πλαταμώννα, Σέρβια, Σέρρες, Χριστούπολη (σημ. Καβάλα)²² και ύστερα από μακρά πολιορκία τέλη του 1224 μπαίνει θριαμβευτής στη Θεσσαλονίκη²³. Τέλη του 1225 ή το 1226 αναγορεύεται²⁴ και ίσως την ημέρα της Πεντηκοστής, 29 Μαΐου του 1227, στέφεται αυτοκράτορας στη Θεσσαλονίκη²⁵, πιθανότατα στον μητροπολιτικό ναό της Αγίας Σοφίας²⁶. Ο μη-

²¹ Έχει γίνει μεγάλη συζήτηση μεταξύ των ερευνητών για τους όρκους που έδωσε ο Θεόδωρος Δούκας και για τον χρόνο άφιξής του στην Ελλάδα. Βλ. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια και Ήπειρος* 63 και σημ. 52-54 και εκτενώς Η. Γιαρένης, *Θεόδωρος Α΄ Λάσκαρις* 142-146.

²² Γεώργιος Ακροπολίτης 24.12-25.12. Πρβλ. D. M. Nicol, *Despotate* 38-39, 48-49, 57-59. – P. Soustal - J. Koder, *Nikopolis und Kephallenia*, [Tabula Imperii Byzantini III] Wien 1981, σ. 61. – G. Prinzing, *Studien* II. 41 κ.ε. – Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια και Ήπειρος* 62 σημ. 50-51, σ. 65 σημ. 59-60 με πηγές και βιβλιογραφία.

²³ Γεώργιος Ακροπολίτης 35. – Εφραίμ στ. 7950-7956 (έκδ. Ο. Lampsides, *Ephraem Aenii, Historia Chronica*, [Corpus Fontium Historiae Byzantinae 27] Athens 1990). Η χρονολογία προσδιορίστηκε με βάση παπικά έγγραφα από τον J. Longnon, *La reprise de Salonique par les Grecs en 1224*, στο *Actes du VIe Congrès International d'Études Byzantines*, τ. I, Paris 1950, σ. 145-146 και τον B. Sinogowitz, *Zur Eroberung Thessalonikes im Herbst 1224*, *Byzantinische Zeitschrift* 45 (1952), σ. 28.

²⁴ Για τη σημασία της αναγόρευσης του Θεόδωρου Δούκα και τη χρονολόγησή της στα τέλη του 1225 ή το 1226 βλ. Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα, Συμβολή στο ζήτημα της αναγόρευσης του Θεόδωρου Δούκα, στο *Αφιέρωμα στον Εμμανουήλ Κριαρά*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 37-62 (στο εξής: Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, Αναγόρευση).

²⁵ Η νέα χρονολόγηση της στέψης το 1227 αντί του 1225 (Nicol, Καρπόζηλος κ.ά.) υποστηρίχθηκε πειστικά από την Ελένη Βέη-Σεφερλή, Ο χρόνος στέψης του Θεόδωρου Δούκα ως προσδιορίζεται εξ ανεκδότων γραμμάτων Ιωάννου του Αποκαύκου, *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* 21 (1971-1976) 272-279 (στο εξής: Ε. Βέη-Σεφερλή, Ο χρόνος στέψης). – Βλ. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια και Ήπειρος* 70-71. – Της ίδιας, Η χρονολόγηση επιστολών και εγγράφων του Ιωάννη Αποκαύκου, *Εγνατία* 4 (1995) 143-168 (στο εξής: Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, Η χρονολόγηση επιστολών του Ιωάννη Αποκαύκου). – G. Prinzing, *Das Kaisertum im Staat von Epeiros. Propädie, Stabilisierung und Verfall*, στο *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου* (Αρτα 27-31 Μαΐου 1990), εκδ. Ευ. Χρυσός, Άρτα - Αθήνα 1992, σ. 17-30 (στο εξής: G. Prinzing, *Das Kaisertum im Staat von Epeiros*). – Του ίδιου, *Das*

τροπολίτης Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνος Μεσοποταμίτης, ο οποίος μετά την κατάληψη της πόλης από τους Λατίνους αρνήθηκε να δηλώσει υποταγή στον πάπα και αυτοεξορίστηκε στη Νίκαια, αποκαταστάθηκε μετά την ανάκτησή της από τον Θεόδωρο Δούκα, ήλθε σε σύγκρουση όμως με τον ηγεμόνα, εξαιτίας της παρεμβατικής πολιτικής του τελευταίου στην εκλογή επισκόπων και αρχιερέων στο κράτος της Ηπείρου παρακάμπτοντας τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως που έδρευε στη Νίκαια. Αρνήθηκε λοιπόν να τελέσει τη στέψη και αποχώρησε από τον θρόνο του²⁷. Τη στέψη τέλεσε ο αρχιεπίσκοπος Αχρίδος Δημήτριος Χωματηνός. Αυτό καθ' αυτό το γεγονός της αναγόρευσης και της στέψης του Θεόδωρου Δούκα και μάλιστα από τον αρχιεπίσκοπο Αχρίδος προκαλεί κλυδωνισμούς στις ήδη διαταραγμένες σχέσεις με την αυτοκρατορία της Νίκαιας. Καλείται ο Θεόδωρος Δούκας να αποθέσει τα διάσημα της αυτοκρατορικής εξουσίας, ενώ ο Δημήτριος Χωματηνός κατηγορείται ευθέως από τον Πατριάρχη Γερμανό Β' ότι διασπά την ενότητα της πατριαρχίας. Η Θεσσαλονίκη αναδεικνύεται «βασιλεύουσα» και υπάρχει έντονη η υποψία δημιουργίας και πατριαρχείου. Το κράτος της Ηπείρου μετασχηματίζεται σε αυτοκρατο-

byzantinische Kaisertum im Umbruch zwischen regionaler Aufspaltung und erneuter Zentrierung in den Jahren 1204-1282, στο *Legitimation und Funktion des Herrschers. Vom ägyptischen Pharao zum neuzeitlichen Diktator*, εκδ. R. Gundlach - H. Weber, [Schriften der Mainzer Philosophischen Fakultätsgesellschaft 13] Stuttgart 1992, σ. 129-183, κυρίως 156 (στο εξής: G. Prinzing, Das byzantinische Kaisertum). - Fr. Bredenkamp, *The Byzantine Empire of Thessaloniki (1224-1242)*, Thessaloniki 1996, σ. 126 (στο εξής: Fr. Bredenkamp, *The Empire*).

²⁶ Η στέψη του Θεόδωρου Δούκα πρέπει να έγινε στον μητροπολιτικό ναό της Αγίας Σοφίας για λόγους ιδεολογικούς -όπως και στην Κωνσταντινούπολη η στέψη τελούνταν στην Αγία Σοφία (βλ. Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Εκλογή, ανάγορευσις και στέψις τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος*, [Πραγματεῖα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 22.2] Ἀθῆναι 1956, σ. 152)- και όχι στον ναό του Αγίου Δημητρίου, όπως υποστήριξαν ο Fr. Bredenkamp, *The Empire* 161 και ο Η. Γιαρένης, Πτυχές της ιδεολογικής αντιπαράθεσης Νίκαιας και Ηπείρου. Ο ρόλος του χρίσματος, στο *Μεσαιωνική Ἡπειρος. Πρακτικά Επιστημονικοῦ Συμποσίου*, εκδ. Κ. Ν. Κωνσταντινίδης, Ἰωάννινα 2001, σ. 99-122, κυρίως 118 (στο εξής: Η. Γιαρένης, Πτυχές). Η Αγία Σοφία ήταν ο μητροπολιτικός ναός της Θεσσαλονίκης από την αρχή (7ος-8ος αι.) και κατά τη διάρκεια της λατινικής κατοχής καθεδρικός ναός των Λατίνων, ως τη μετατροπή της σε τζαμί το 1523/24. Βλ. Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα, Η Αγία Σοφία ως μητροπολιτικός ναός και το επισκοπείο, στο *Αφιέρωμα στη μνήμη του Σωτήρη Κίτσα*, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 549-560. Εκτενώς για την κατάσταση που επικράτησε στην εκκλησιαστική περιφέρεια της Θεσσαλονίκης κατά τη λατινοκρατία και μετά την αποκατάσταση της βυζαντινής κυριαρχίας με αναφορά στις πηγές και τη βιβλιογραφία βλ. Ελισάβετ Χατζηαντωνίου, *Η μητρόπολη Θεσσαλονίκης από τα μέσα του 8^{ου} αι. έως και το 1430. Ιεραρχική τάξη - Εκκλησιαστική περιφέρεια - Διοικητική οργάνωση*, [Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται, 42] Θεσσαλονίκη 2007, σ. 183-198.

²⁷ Για τον Κωνσταντίνο Μεσοποταμίτη και το όλον ζήτημα βλ. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια και Ἡπειρος* 150-153.

ρία της Θεσσαλονίκης και φθάνει στη μεγαλύτερή του ακμή και έκταση από το Ιόνιο και την Αδριατική ως την Αδριανούπολη. Το 1228 ο Θεόδωρος Δούκας φθάνει έξω από τα τείχη της Κωνσταντινούπολης, συνάπτει όμως ανακωχή (τρέβα) με την Αντιβασιλεία της Κωνσταντινούπολης για ένα χρόνο. Την άνοιξη του 1230 και πριν από την τελική έφοδο κατά της Πόλης στρέφεται εναντίον των Βουλγάρων, για να αποσοβήσει τον κίνδυνο από τον Βούλγαρο τσάρο Ιβάν Β΄ Ασέν, που και αυτός είχε βλέψεις στην Κωνσταντινούπολη. Ηττάται όμως αναπάντεχα από τους Βουλγάρους στην Κολοκοτινίτσα του Έβρου την άνοιξη του 1230, οδηγείται αιχμάλωτος στη Βουλγαρία, ενώ πολλές πόλεις και κάστρα στη Θράκη και τη Μακεδονία περιέρχονται στους Βουλγάρους. Την εξουσία της συρρικνωμένης αυτοκρατορίας αναλαμβάνει ο αδελφός του Θεοδώρου Μανουήλ, που κυβερνά στη Θεσσαλονίκη με τον τίτλο του «δεσπότη»²⁸, ενώ στην Ήπειρο τα ηνία αναλαμβάνει ο ανειπός του, νόθος γιος του Μιχαήλ Δούκα, Μιχαήλ Β΄²⁹.

Το κράτος της Ηπείρου δεν ευτύχησε να έχει τον δικό του ιστορικό. Ο μόνος ιστορικός της εποχής, ο Γεώργιος Ακροπολίτης (1217-1282), περιγράφει τα γεγονότα από την οπτική γωνία της Νίκαιας και θεωρείται ότι είναι σαφώς προκατειλημμένος κατά των «δυτικών», όπως αποκαλούνταν οι κάτοικοι των δυτικών προς την Κωνσταντινούπολη περιοχών, και κυρίως των Δουκάδων της Ηπείρου. Το ίδιο και οι συγγραφείς που αντλούν από αυτόν (Θεόδωρος Σκουταριώτης, Νικηφόρος Γρηγοράς, Εφραίμ ο Αίνιος). Ο Θεόδωρος Δούκας χαρακτηρίζεται σφετεριστής της αυτοκρατορικής εξουσίας. Η αφήγηση του Ακροπολίτη είναι λακωνική αλλά περιεκτική: «Ὁ δὲ Κομνηνὸς Θεόδωρος...μὴ θέλων μένειν ἐν τῇ οἰκείᾳ τάξει ἀλλὰ τὰ τῆς βασιλείας σφετερισάμενος, ἐπειδὴ τῆς Θεσσαλονίκης γέγονεν ἐγκρατῆς πολλὴν τε χώραν τῆς Ῥωμαίδος ἐκ τῆς κεκρατημένης παρὰ τῶν Ἰταλῶν ὑφ' ἑαυτὸν ἐποίησατο, ἔτι δὲ καὶ τῆς παρὰ τῶν Βουλγάρων κεχειρωμένης, πορφυρίδα τε ὑπενδύεται καὶ ἐρυθρὰ περιβάλλεται πέδιλα, ἀντιστάντος αὐτῷ ἐπὶ τούτῳ στερορότατα τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης

²⁸. Γεώργιος Ακροπολίτης 34.5-8 και 43.20: «Μανουήλ ὁ Ἄγγελος, ὃς δεσποτικῶ ἀξίωματι παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ τετίμητο». Βλ. Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα, Το αξίωμα του «δεσπότη» και τα δεσποτικά έγγραφα της Ηπείρου, στο *Μεσαιωνική Ήπειρος. Πρακτικά Επιστημονικοῦ Συμποσίου*, εκδ. Κ. Ν. Κωνσταντινίδης, Ιωάννινα 2001, σ. 73-97, κυρίως 85-86 (στο εξής: Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, Το αξίωμα του «δεσπότη»). Για την εξωτερική πολιτική του Μανουήλ βλ. Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα, Η αυτοκρατορία της Θεσσαλονίκης ἐπὶ Μανουήλ Δούκα (1230-1237). Η εξωτερική πολιτική, στο *ΙΓ Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο, Πρακτικά* (Θεσσαλονίκη, 29-31 Μαΐου 1992), Θεσσαλονίκη 1993, σ. 157-178.

²⁹. Βλ. εκτενῶς Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια και Ήπειρος* 84 κ.ε.

Κωνσταντίνου τοῦ Μεσοποταμίτου»³⁰, ενώ ο Νικηφόρος Γρηγοράς λέγει: «ἐχειρώσατο μεγάλοπολιν τὴν Θεσσαλονίκην...αὐτίκα δὲ καὶ βασιλείας ἑαυτῷ περιτίθησιν ὄνομα, καὶ χρίεται βασιλικῶς παρὰ τοῦ τηνικαῦτα τὴν τῆς Βουλγαρίας ἀρχιεπισκοπὴν διθύνοντος»³¹.

Προβλήματα σχετικά με τη χρονολόγηση και την ιστορική αλληλουχία των γεγονότων (ὅπως π.χ. πότε ανακαταλήφθηκε η Θεσσαλονίκη), τον προσδιορισμό των εδαφών που ανακτήθηκαν, την πολιτική ιδεολογία, την εσωτερική οργάνωση του κράτους της Ηπείρου δεν θα ήταν δυνατό να τα προσεγγίσουμε, αν δεν είχαν διασωθεί επιστολές και έγγραφα (συνοδικά, πατριαρχικά, παπικά, αυτοκρατορικά, επισκοπικά) αλλά και επιγραφές, σφραγίδες και νομίσματα. Τα αρχεία του μητροπολίτη Ναυπάκτου Ιωάννη Απόκαυκου και του αρχιεπισκόπου Αχρίδος Δημητρίου Χωματηνού και επιστολές και έγγραφα του Κερκύρας Γεωργίου Βαρδάνη, αλλά και του ίδιου του Θεόδωρου Δούκα, αποτελούν πολύτιμες πηγές για την ανασύνθεση της ιστορίας του κράτους της Ηπείρου και διαφωτίζουν, εκτός των άλλων, άγνωστες πτυχές από την εσωτερική ιστορία και τις σχέσεις με τη Νίκαια, τους Λατίνους και τους Βουλγάρους.

Το κράτος της Ηπείρου παρουσιάζει μία δυναμική τόσο από άποψη πολιτική –σταθεροποίηση της εξουσίας, *de iure* αναγνώριση, επέκταση των συνόρων με την ανακατάληψη εδαφών από Βενετούς, Φράγκους και Βουλγάρους– αλλά και από άποψη πολιτικής ιδεολογίας. Οι πολιτικές και στρατιωτικές επιτυχίες προδικάζουν τις ιδεολογικές φιλοδοξίες και τους στόχους των ηγεμόνων της Ηπείρου με απώτερο σκοπό την ανάκτηση της έδρας της αυτοκρατορίας, της Κωνσταντινούπολης.

B. Πολιτική ιδεολογία – Στόχοι των ηγεμόνων της Ηπείρου

Ένα ζήτημα που απασχόλησε την έρευνα ήταν η ίδια η ονομασία του κράτους της Ηπείρου. Η χρήση του όρου δεσποτάτο από τον D. Nicol, αλλά και παλαιότερα από τον I. Ρωμανό, τον A. Μηλιαράκη κ.ά. θεωρήθηκε ατυχής. Μία λεπτομερής αναδίφηση στις πηγές, κυρίως από τον L. Stiernon³² και τον B. Ferjančić³³, έδειξε ότι ούτε ο Μιχαήλ Α΄ ούτε ο Θεόδωρος Δούκας είχαν λάβει ποτέ τον τίτλο του δεσπότη,

³⁰ Γεώργιος Ακροπολίτης 33.14-22.

³¹ Νικηφόρος Γρηγοράς, τ. I, σ. 26.4.

³² L. Stiernon, *Les origines* 90-126.

³³ B. Ferjančić, *Despoti u Vizantii i južnoslovenskim zemljama (Die Despoten in Byzanz und den südslavischen Ländern)*, Beograd 1960, σ. 51 κ.ε. (στο εξής: B. Ferjančić, *Despoti*).

που ήταν δεύτερος στην ιεραρχία μετά τον αυτοκράτορα ελλείπει άρρενος διαδόχου, αλλά ούτε και κάποιον άλλο τίτλο. Ο τίτλος του *δεσπότη* δημιουργήθηκε και τέθηκε στην κορυφή της αυλικής ιεραρχίας από τον Μανουήλ Α΄ Κομνηνό και αποδόθηκε για πρώτη φορά στον γαμβρό του αυτοκράτορα και μνηστήρα της κόρης του Μαρίας, τον Ούγγρο πρίγκιπα Βελά-Αλέξιο το 1163, ελλείπει άρρενος διαδόχου. Εξασφαλιζόταν έτσι η διαδοχή του θρόνου, αλλά και εξυπηρετούνταν τα φιλόδοξα σχέδια της εξωτερικής πολιτικής του Μανουήλ σχετικά με την Ουγγαρία. Ο αρραβώνας διαλύθηκε μετά τη γέννηση του διαδόχου Αλεξίου Β΄ Κομνηνού, που στέφθηκε βασιλεύς λίγο πριν από τις 4 Μαρτίου 1171, ενώ ο Βελάς έλαβε τον τίτλο του καίσαρα και αργότερα, το 1173, μετά τον θάνατο του αδελφού του Στεφάνου Γ΄, στέφθηκε βασιλεύς Ουγγαρίας³⁴.

Κατά τον Stiernon οι ανεψιοί και οι πρώτοι εξάδελφοι του αυτοκράτορα από τα χρόνια του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού αποτέλεσαν μια ιδιαίτερη κατηγορία μεταξύ της ομάδας του σεβαστοκράτορα, του καίσαρα και του πανυπερσέβαστου –που, όπως έδειξα σε ειδική μελέτη μου, και αυτοί αποκαλούνται *δεσπότες*³⁵– και των πολύάριθμων σεβαστών³⁶. Την άποψη αυτή έθεσε υπό αμφισβήτηση ο Στ. Γεωργίου θέτοντας το εύλογο ερώτημα (σ. 326): «Κατά πόσον ήταν δυνατόν στο βυζαντινό σύστημα αξιών μια κατηγορία αξιωματούχων να μη φέρει κάποιον συγκεκριμένο αυλικό τίτλο, που να καθορίζει επακριβώς τη θέση των μελών της στην ιεραρχία, αλλά αντίθετα η θέση αυτή να ορίζεται από μια ιδιότητα “ρευστή” και μη σταθερή, όπως ήταν η συγγένεια με τον αυτοκράτορα...». Υποστηρίζει λοιπόν ότι όλοι αυτοί είχαν πάρει τον τίτλο του *σεβαστού* –το υποδηλώνει άλλωστε η συνέχιση της απονομής του τίτλου του *πρωτοσεβαστού*, του πρώτου δηλαδή τιτλούχου ανάμεσα στους σεβαστούς–, το κριτήριο όμως για την εσωτερική σειρά προκαθεδρίας ήταν ο βαθμός συγγένειας με τον αυτοκράτορα, και με αυτή δηλωνόταν η ταυτότητα του αξιωματούχου. Προηγούνταν οι εξ αίματος συγγενείς και ακολουθούσαν οι εξ αγχιστείας³⁷. Προσδιορίζονται και μετέχουν στην ιεραρχία με τον βαθμό συγγένειας προς τον αυτοκράτορα, την οποία προβάλλουν και οι ίδιοι.

³⁴ Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, Το αξίωμα του «δεσπότη» 79-81.

³⁵ Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, Το αξίωμα του «δεσπότη» 77-79.

³⁶ L. Stiernon, Notes de titulature et de prosopographie byzantines. Sébaste et gam-bros, *Revue des Etudes Byzantines* 23 (1965) 222-243, κυρίως 224.

³⁷ Στ. Γεωργίου, *Οι τιμητικοί τίτλοι επί Κομνηνών (1081-1185)*, Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 323-365: συζήτηση και κατάλογος σεβαστών συγγενών του αυτοκράτορα και σ. 365-401 για τους απλούς σεβαστούς και τη θέση τους στη διοίκηση.

Πράγματι ο Μιχαήλ Α΄ Δούκας υπογράφει ως *Μιχαήλ Δούκας* ή *Μιχαήλ Κομνηνός* και έτσι αναφέρεται από τις πηγές ή ως υιός του σεβαστοκράτορα Ιωάννη Δούκα³⁸ ή ως εξάδελφος του βασιλέως (Αλεξίου Γ΄)³⁹ ή και θεός του Αλεξίου Δ΄⁴⁰. Επάργωγρη μολύβδινη σφραγίδα φέρει την επιγραφή: «+σφράγισμα γραφών Μιχαήλ Δούκα φέρω σεβαστοκρατοροῦντος εὐθαλοῦς κλάδου+»⁴¹, στη συμφωνία με τον Ερρίκο της Φλάνδρας του 1209 λέγεται: «*ego Michael Comnanius Dux, filius quosdam sevastocratoris Joannis Ducis*»⁴² και στο *Σημείωμα περί οικήσεως τόπου για τα Ιωάννινα* «τοῦ δονκὸς κυροῦ Μιχαήλ τοῦ περιποθήτου υἱοῦ τοῦ περιβοήτου καὶ ἀεμμακαρίστου σεβαστοκράτορος»⁴³.

Η ερμηνεία αυτή του Στ. Γεωργίου ενισχύεται και μας επιτρέπει να αποδώσουμε ασφαλώς στον Μιχαήλ Α΄ Δούκα τη σφραγίδα, στην οποία φέρει τον τίτλο του σεβαστού: «*Σφραγίδα τὴν σὴν Μιχαήλ πρωτοστάτα / ποθεὶ σεβαστὸς Μιχαήλ ὁ τοῦ Δούκα*»⁴⁴. Ο Θεόδωρος Δούκας πριν από την αναγόρευσή του αναφέρεται ως ο *κραταιὸς Κομνηνός*, υπογράφει προστάγματα και επιστολές ως *Θεόδωρος ο Δούκας*⁴⁵, σε ἔμμετρο επίγραμμα σε πύργο του κάστρου του Δυρραχίου, όπου εξαίρονται τα ανδραγαθήματά του, αναφερόταν ως «*παῖς οὗτος ἀνδρὸς εὐτυχοῦς, Ἰωάννου σεβαστοκρατοῦντος, ἄνθους πορφύρας, Θεό-*

³⁸ Νικητάς Χωνιάτης, *Ιστορία* 529.18, 638.15.

³⁹ MM IV σ. 321, 323, 327 (έ. 1195). - Γεώργιος Ακροπολίτης 13.24.

⁴⁰ MM IV σ. 328 (έ. 1204).

⁴¹ G. Schlumberger, *Sigillographie de l'Empire byzantin*, Paris 1884 (ανατ. Torino 1963), σ. 426-427 αρ. 1. Πρβλ. D. M. Nicol, *Despotate* 204.

⁴² G. L. Fr. Tafel - G. M. Thomas, *Urkunden*, τ. II, σ. 119-123.

⁴³ Ιωάννης Απόκαυκος, *έκδ. Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 3 (1889), σ. 454. Πρβλ. L. Stiernon, *Les origines* 102-108. - B. Ferjančić, *Despoti* 51-53. - Κ. Βαζζός, *Η γενεαλογία των Κομνηνών*, τ. Α΄-Β΄, [Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται, 20 Α-Β] Θεσσαλονίκη 1984, τ. Β΄, σ. 548 κ.ε., 676 κ.ε. (στο εξής: Κ. Βαζζός, *Γενεαλογία*). Βλ. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, Το αξίωμα του «δεσπότη» 84-85.

⁴⁴ V. Laurent, *Les bulles métriques dans la sigillographie byzantine*, *Ελληνικά* 5 (1932) σ. 403, αρ. 375. - B. Ferjančić, *Despoti* 52 και 68 σημ. 123, όπου συζητείται η απόδοση ή μη της σφραγίδας στον Μιχαήλ Β΄ Δούκα. - Κ. Βαζζός, *Γενεαλογία*, τ. Β΄, σ. 669. - Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, Το αξίωμα του «δεσπότη» 85. - Β. Κατσαρός, Λόγια στοιχεία στην επιγραφική του «Δεσποτάτου». Λόγιοι διανοούμενοι κατά τον 13^ο αι. στην Ήπειρο με βάση τις ἔμμετρες επιγραφές του χώρου, στο *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου* (Άρτα 27-31 Μαΐου 1990), εκδ. Ευ. Χρυσός, Άρτα - Αθήνα 1992, σ. 517-544, κυρίως 526 σημ. 24 (στο εξής: Β. Κατσαρός, Λόγια στοιχεία).

⁴⁵ V. G. Vasilievskij, *Epirotica saeculi XIII, Vizantijskij Vremennik* 3 (1896) 233-299, αρ.7, σ. 253.9-11 (Σεπτέμβριος 1219) (στο εξής: V. G. Vasilievskij, *Epirotica*). - Δημήτριος Χωματηνός, *έκδ. G. Prinzing, Demetrii Chomateni, Ponemata diaphora*, [Corpus Fontium Historiae Byzantinae XXXVIII] Berlin - New York 2002, αρ. 59, σ. 210.13 (Απριλίου 1220), αρ. 22, σ. 89.164. Πρβλ. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, Αναγόρευση 50. - G. Prinzing, *Das byzantinische Kaisertum* 146.

δωρος...Δούκας Κομνηνός»⁴⁶, ενώ σε χρυσοκεντημένο αφιερωτικό επίγραμμα στην πορφυρόχρωμη ολοσηρική ποδέα του Εθνικού Μουσείου Ιστορίας της Σόφιας, που προέρχεται από τη μητρόπολη Αχρίδας και εικονίζει τη Θεοτόκο στον τύπο της Βλαχερνίτισσας, γράφει: «δέξαιτο δῶρον ἐκ Θεοδώρου, τόδε Κομνηνοδούκα καὶ Δούκαι(νας) Μ(αρίας) Πετραλίφ(α) Κομνηνοφουῦς τῆς καλῆς συζυγίας»⁴⁷.

Μετά την αναγόρευση και τη στέψη ο Θεόδωρος προσφωνείται βασιλεύς και υπογράφει σε δύο χρυσόβουλλους λόγους που παραδίδονται στον Cod. Petropolitanus gr. 250 ως «Θεόδωρος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων ὁ Δούκας»⁴⁸.

Πρέπει ωστόσο να επισημάνουμε ότι οι στρατιωτικές επιτυχίες του Θεόδωρου Δούκα και κυρίως η νίκη του εναντίον του Λατίνου αυτοκράτορα Pierre de Courtenay, που καθ' οδόν προς την Κωνσταντινούπολη το 1217 χάθηκε κοντά στο Δυρράχιο, του προσδίδουν ιδιαίτερο κύρος και αναγνώριση όχι μόνο στο εσωτερικό του κράτους του⁴⁹, αλ-

⁴⁶. «Μαθών, θεατά, τίς ὁ πήξας ἐκ βάθρων/τὸν πύργον, ὄνπερ καθορᾶς, κτίσιμα ξένον,/θαύμαζε τούτου τὴν ἀριστοβουλίαν,/Παῖς οὗτος ἀνδρὸς εὐτυχοῦς, Ἰω(άννου)/σεβαστοκρατοῦντος, ἄνθους πορφύρας,/Θεόδωρος μέγιστος ἐν στρατηγίαις,/Δούκας Κομνηνός, εὐσθενής, βριαρόχειρ,/Ἐχθρ(ο)ῖς ἀπροσμάχητος, ἀκάμας πόνοις,/ἔτους τρέχοντος ἐξάδι μὲν χιλίων,/σὺν τοῖς ἑκατὸν ἑπταδ[ι]κ[οῖς] ἐγκύκλοις,/τριπλῆ δεκά[δι] καὶ μοναπλῆ τριάδι/τρισκαιδεκάτης ἰνδικτιώνος δρόμου/ λήξιν φέροντος ἐν Θεῷ παντεργάτη». Βλ. E. Curtius - A. Kirchhoff, *Corpus Inscriptionum Graecarum*, τ. IV, Berolini 1856-1859, 99, αριθμ. 8750. - Β. Κατσαρός, Λόγια στοιχεία 525-526, με βιβλιογραφικές αναφορές.

⁴⁷. Βλ. Ελένη Βλαχοπούλου-Καραμπίνα, Η χρυσοκέντητη ποδέα του Θεόδωρου Κομνηνού-Δούκα α' τέταρτο 13^{ου} αι. - Εθνικό Μουσείο Ιστορίας Σόφιας, στο *Η Βυζαντινή Αρτα και η Περιοχή της. Πρακτικά Β' Διεθνούς Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου* (Αρτα 12-14 Απριλίου 2002), εκδ. Ευστρατία Συγγέλλου, Αθήνα 2007, σ. 229-240. Με βάση την τιτλοφορία και την πιθανότητα να ήταν δώρο προς τον Δημήτριο Χωματηνό η σ. χρονολογεί την ποδέα μεταξύ 1217-1225/6.

⁴⁸. V. G. Vasilievskij, *Epirotica* αρ. 29, σ. 96-299 (για τη μητρόπολη Ναυπάκτου), *MM V*, σ. 14-15 (για τη μητρόπολη Κερκύρας). Πρβλ. τεταρτηρόν με την ίδια επιγραφή: S. Bendall, A New Tetrarteron of Theodore Comnenus Doukas, *Numismatic Circular* 79.1 (Jan. 1971), σ. 1. Πρβλ. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, Αναγόρευση 53 κ.ε. - Της ίδιας, *Νίκαια και Ηπειρος* 77-78. - Της ίδιας, *The Empire of Thessaloniki (1224-1242). Political Ideology and Reality, Βυζαντιακά* 19 (1999) 211-222.

⁴⁹. Όπως έγραφε αργότερα ο μητροπολίτης Κερκύρας Γεώργιος Βαρδάνης προς τον Πατριάρχη Γερμανό Β', εκδ. R.-J. Loenertz, *Lettre de Georges Bardanès, métropolitte de Corcyre, au patriarche œcuménique Germain II 1226-1227 c.*, *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 33 (1964) 87-118 (στο εξής: R.-J. Loenertz, *Lettre de Georges Bardanès*) (=R.-J. Loenertz, *Byzantina et Franco-Graeca*, [Storia e Letteratura. Raccolta di Studi e Testi 118] Roma 1970, σ. 467-501), στ. 256 κ.ε.: «ἀγαπᾶ γὰρ ὁ κραταιὸς βασιλεὺς ἡμῶν τὰς πύλας Δυρραχίου ὑπὲρ πάντα τὰ ὑπήκοα φρούρια. οὐ γὰρ ἀπονητὶ κατεκτήσατο τὴν πόλιν ἐκείνην, οὔτε πρῶην ὁ τοῦ βασιλεῶς μακαριστὸς αὐτοῦ ὀμάρων, ὁ τρισαριστὸς Κομνηνός, οὔθ' ὕστερον αὐτὸς οὔτος ὁ αὐτοκράτωρ, ἀλλ' ἐκεῖ προσβαλὼν Ἰταλικαῖς μυριάσιν, ὡς νοσσιὰν καταλήψεσθαι διαπειλομέναις οὐχ

λά, όπως ομολογεί ο Γεώργιος Ακροπολίτης «αυτό υπήρξε μεγάλη βοήθεια για τους Ρωμαίους»⁵⁰. Ο Θεόδωρος Δούκας χαρακτηρίζεται ως ο θεόσταλτος ηγεμόνας (ὁ θεόθεν κρατῶν) που ήλθε να σώσει τις δυτικές επαρχίες από τη λατινική εξουσία και να προστατεύσει το ορθόδοξο δόγμα. Ήδη πριν από την αναγόρευση και στέψη ο Δημήτριος Χωματηνός τον αναφέρει ως κραταῖο και ἅγιο αὐθέντη⁵¹, τον προσφωνεί «ἄγιέ μου αὐθέντα καὶ θεοκυβέρνητε Κομνηνέ»⁵², ενώ έγγραφο του χαρακτηρίζεται ως «θεῖος καὶ προσκυνητὸς ὀρισμὸς» που στην επικύρωση «Εἶχε τό Θεόδωρος ὁ Δούκας, διὰ τῆς κομνηνικῆς θείας χειρὸς»⁵³. Ο Ιωάννης Απόκαυκος μετά την αναγόρευση και πριν από τη στέψη τον προσφωνεί «Ἄγιε δέσποτά μου καὶ θεοκυβέρνητε βασιλεῦ» και εύχεται να τον αξιώσει ο Θεός να τον δει καθημένο στον βασιλικό θρόνο στη Θεσσαλονίκη⁵⁴. Τονίζεται από τους λογίους της Ηπείρου ο υπερβατικός χαρακτήρας της εξουσίας του Θεόδωρου Δούκα.

Πολιτική των ηγεμόνων της Ηπείρου ήταν στις πόλεις που ανακαταλάμβαναν να επαναφέρουν τους ιεράρχες που είχαν εκδιωχθεί ή να εκλέγονται νέοι σε περιπτώσεις χρεΐας του θρόνου. Η πρακτική αυτή προκάλεσε την αντίδραση της Νίκαιας. Μία τέτοια περίπτωση ήταν η εκλογή του Δημητρίου Χωματηνού στην αρχιεπισκοπή Αχρίδος. Ο Ιωάννης Απόκαυκος σε απάντησή του προς τον πατριάρχη Μανουήλ Α΄ Σαραντηνό το 1222 λέγει για τον Δημήτριο Χωματηνό επιγραμματικά: «έχει επιλεγεί από τον ηγεμόνα μας, που θεωρούμε ότι τον έχει στείλει ο Θεός και τον έχουμε βασιλέα των περιοχών μας» (ἐπιλέλεκται δὲ παρὰ τοῦ κρατοῦντος τῶν ἡμετέρων, ὃν ἡμεῖς θεόθεν ἀπεστάλθαι φρονοῦμεν καὶ βασιλέα τῶν ἡμετέρων ἐπιγραφόμεθα)⁵⁵. Νομιμοποιείται λοιπόν κάθε ενέργεια του Θεόδωρου Δούκα, γιατί αν και δεν έχει αναγορευθεί από τους ανθρώπους, έχει όμως εκλεγεί και σταλεί από τον

ὅπως Ἐπίδαμνον ἀλλ' ἤδη καὶ τὰ προσωτέρω καὶ ὑπερκείμενα...ὁ θεοδυνάμωτος αὐτοκράτωρ τρόπαιον ἀνεστήσατο καθ' ὅλης σχεδὸν τῆς οἰκουμένης ἐξάκουστον».

⁵⁰ Γεώργιος Ακροπολίτης 25.12 κ.ε.: «Τοῦτο δὴ τότε μέγα Ῥωμαίοις ἐγεγόνει βοήθημα».

⁵¹ Δημήτριος Χωματηνός αρ. 45, στ. 55 (μεταξύ 1219-1225): «τοῦ πανσεβάστου σεβαστοῦ καὶ οἰκειοῦ μεσάζοντος τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου τοῦ μεγάλου Κομνηνοῦ».

⁵² Δημήτριος Χωματηνός αρ. 110.3 (πριν από το τέλος του 1225).

⁵³ Δημήτριος Χωματηνός αρ. 59, 5, 13 (για τη χρονολόγηση σ. 141*).

⁵⁴ Ιωάννης Απόκαυκος, ἐκδ. Ν. Α. Bees, Unedierte Schriftstücke aus der Kanzlei des Johannes Arokaukos des Metropoliten von Naupaktos (in Aetolien), *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* 21 (1971-1976) 57-160 (στο εξής: Ν. Α. Bees, Unedierte Schriftstücke), επιστ. 84, σ. 141.6-8 και σ. 141.23-25: «ἐὰν ἐπ' αὐτῷ εὐδοκῆσῃ ὁ Κύριος καὶ ὁ Ναυπάκτου τοῦ τῆς βασιλείας σου ὀρισμοῦ, ἦν καὶ ἀξιῶσαι με Κύριος ἐν τῷ κατὰ τὴν Μεγαλόπολιν βασιλικῷ θρόνῳ καθιδρυμένην ἰδεῖν καὶ τὴν ἐνδεχομένην ἀποδοῦναι ταύτη προσκύνῃσι».

⁵⁵ V. G. Vasilievskij, *Epirotica* αρ. 17, σ. 272.29-31.

ίδιο τον Θεό, μια ιδέα που ανάγεται ήδη στον 4^ο αι. και στον Ευσέβιο Καισαρείας⁵⁶. Υπό την έννοια αυτή με την εκλογή και την αναγόρευση από τους τρεις καθεστωτικούς παράγοντες, σύγκλητο, στρατό και λαό, σύμφωνα με την πολιτική θεωρία των Βυζαντινών, αποκαλύπτεται η βούληση του Θεού⁵⁷.

Το 1219 η ανακατάληψη δύο ισχυρών κάστρων, του Πλαταμώνα στην Πιερία και του Πρόσακου στον Αξιό, προοδοποιούν την ανάκτηση της Θεσσαλονίκης⁵⁸ αλλά και την αναγόρευση του Θεόδωρου Δούκα. Ο Ιωάννης Απόκαυκος του εύχεται «να τον κραταιώσει ο Θεός και να του φορέσει το αυτοκρατορικό πέδιλο», το σύμβολο της αυτοκρατορικής εξουσίας⁵⁹. Με τις στρατιωτικές του επιτυχίες που μόνος χωρίς συμμάχους κατήγαγε, «γυμνός ως ο Δαβίδ», «φύσει και πράγματι μετείχε της βασιλείας», θα πει αργότερα ο Δημήτριος Χωματηνός⁶⁰. Η αναγόρευση και η στέψη του Θεόδωρου Δούκα έρχονται ως το «ἀριστεϊον» μετά τους αγώνες του κατά των Βουλγάρων και των Λατίνων.

Αντίθετα προς τον Θεόδωρο Α΄ Λάσκαρη, γαμβρό του Αλεξίου Γ΄ Αγγέλου, που είχε φθάσει στη Νίκαια έχοντας ήδη τον τίτλο του δεσπότη και αναγορεύεται και στέφεται αυτοκράτορας σε σύντομο χρονικό διάστημα μετά την άλωση (1206-1208 ή 1205-1207), η αναγόρευση του Θεόδωρου Δούκα πραγματοποιείται σχεδόν είκοσι χρόνια αργότερα, και μάλιστα όχι αμέσως μετά την ανακατάληψη της Θεσσαλονίκης, αλλά όταν έχει αποσοβηθεί ο κίνδυνος από τη Δύση μετά και την αποτυχία της σταυροφορίας του Γουλιέλμου του Μομφερρατικού στον Αλμυρό, που είχε οργανώσει ο Πάπας για την ανάκτηση της Θεσσαλονίκης⁶¹, και την προώθηση των δυνάμεων της Ηπείρου ως τον Έβρο.

⁵⁶ Ευσέβιος, Εκκλησιαστική Ιστορία, έκδ. E. Schwartz, *Eusebius Kirchengeschichte*, Leipzig 1952, VIII 13.14: «Τούτου παῖς Κωνσταντῖνος εὐθύς ἀρχόμενος βασιλεὺς τελεώτατος καὶ Σεβαστὸς πρὸς τῶν στρατοπέδων καὶ ἔτι πολλὸν τούτων πρότερον πρὸς αὐτοῦ τοῦ παμβασιλέως θεοῦ ἀναγορευθεῖς». Πρβλ. W. Ensslin, *Gottkaiser* 55.

⁵⁷ I. Καραγιαννόπουλος, *Πολιτική θεωρία* 20.

⁵⁸ Ιωάννης Απόκαυκος, έκδ. V. G. Vasilievskij, *Epirotica* αρ. 3, σ. 244.30 κ.ε.: «(ὁ Θεός) καὶ τὴν μεγάλην ταύτην πόλιν ἡμετέραν ποιήσεται», αρ. 4, σ. 247.21 (ο Θεός και ο Άγιος Δημήτριος): «καὶ τὴν ἐντὸς τῆς γειτονομένης μεγαλοπόλεως εἰσέλευσίν σου προγράφουσι».

⁵⁹ V. G. Vasilievskij, *Epirotica* αρ. 3, σ. 245.23: «μεγαλυνεῖ σὲ Θεὸς καὶ κραταιώσει σε ἐπὶ πλέον, καὶ τὸ βασιλικὸν καὶ πάτριον ὑποδήσει σὲ πέδιλον». Για τα πορφυρά πέδιλα ως σύμβολο της αυτοκρατορικής εξουσίας βλ. Αι. Χριστοφιλοπούλου, *Ἐκλογή* 151, 172.

⁶⁰ Δημήτριος Χωματηνός αρ. 114. 151-152: «νῦν τοῦ ὀνόματος ἠξιώσαμεν, τὸν πολλῶ πρότερον ἐν πράγματι βασιλεύοντα καὶ φύσει τῆς βασιλείας μετέχοντα».

⁶¹ V. G. Vasilievskij, *Epirotica* αρ. 26, σ. 292.14.20.

Με την αναγόρευσή του στη Θεσσαλονίκη (τέλη του 1225/1226) ο Θεόδωρος Δούκας περιβάλλεται τα σύμβολα της αυτοκρατορικής εξουσίας, την πορφύρα και τα ερυθρά πέδιλα, και φέρει το αξίωμα του βασιλέως «που υπερέχει απ' όλα τα ανθρώπινα αξιώματα»⁶².

Τον Φεβρουάριο του 1227⁶³, ύστερα από εντολή και με την παρουσία του Θεόδωρου Δούκα συνήλθε στην Άρτα η σύνοδος των δυτικών αρχιερέων, με τη συμμετοχή του αρχιεπισκόπου Αχρίδος και των επισκόπων του⁶⁴, και αποφάσισαν τη στέψη και χρίση του ήδη αναγορευμένου αυτοκράτορα. Εκδόθηκε μάλιστα συνοδική πράξη, στην οποία εκθέτουν τους λόγους που οδήγησαν στην απόφαση αυτή, και την υπογράφουν. Παρόλο που το έγγραφο φέρει την επιγραφή «*Πρῶξι συνοδική περὶ τῆς τοῦ δεσπότη Θεοδώρου εἰς βασιλέα ἀναγορεύσεως*», με τον όρο *αναγόρευσις* δεν εννοείται μόνο η περιβολή των συμβόλων της αυτοκρατορικής εξουσίας και οι επευφημίες των καθεστωτικών παραγόντων, αλλά το σύνολο των τελετουργικών τύπων που περιλάμβαναν και την τελετή της στέψης και τη χρίση⁶⁵. Ο Γεώργιος Ακροπολίτης λ.χ. κάνοντας λόγο για τη στέψη του Θεόδωρου Α΄ Λάσκαρη λέγει χαρακτηριστικά: «*Ψηφίζεται γοῦν πατριάρχης Μιχαὴλ ὁ Αὐτωρειανός...ὄς καὶ τὸν δεσπότην Θεόδωρον τῷ βασιλείας διαδήματι ταινοῖ. Ἐντεῦθεν βασιλεὺς ὁ Λάσκαρις ἀναγορευθεὶς συντονώτερον ἐφήψατο τῶν πραγμάτων*»⁶⁶.

Με τη συνοδική απόφαση δίδεται ομολογία, όρκος πίστης των αρχιερέων της Ηπείρου στον αναγορευμένο αυτοκράτορα και αποφασίζεται η στέψη και η χρίση του⁶⁷. Τέτοια ομολογία προς τον Θεόδωρο Α΄ Λάσκαρη και τον γιο του είχαν υπογράψει και οι αρχιερείς στη Νί-

⁶² V. G. Vasilievskij, *Epirotica* αρ. 22, σ. 283.1 κ.ε.: «*νῦν...ἐξήπλωταί σοι ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ἀξίωματικὸν ἀνθρώπινον ὄνομα*». Ήταν η πρώτη επιστολή του Ιωάννη Απόκαυκου προς τον Θεόδωρο Δούκα μετά την αναγόρευση. Βλ. επίσης N. A. Bees, *Unedierte Schriftstücke* αρ. 71, σ. 130.16: «*γνώτωσαν ἔθνη, ὅτι ὄνομά σοι βασιλικὸν καὶ δραστήριον*». Πρβλ. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Αναγόρευση* 53-54.

⁶³ Την ημερομηνία προσδιόρισε η Ε. Βέη-Σεφερλή, Ο χρόνος στέψεως 275-276. Πρβλ. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Αναγόρευση* 59-60. - Της ίδιας, *Νίκαια και Ηπειρος* 69.

⁶⁴ V. G. Vasilievskij, *Epirotica* αρ. 26, σ. 288.21-26.

⁶⁵ Πρβλ. Αι. Χριστοφιλοπούλου, *Ἐκλογή* 128.

⁶⁶ Γεώργιος Ακροπολίτης 11.5-21. Πρβλ. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Αναγόρευση* 61.

⁶⁷ V. G. Vasilievskij, *Epirotica* αρ. 24, σ. 286.7-11: «*καὶ εἰς τὸ τῆς βασιλείας οὕτως ἀναβεβήκει ἀξίωμα. Καὶ τοῦτον μόνον βασιλέα ὁμολογοῦμεν καὶ τοῦτον στέφομεν καὶ τοῦτον χροίμεν καὶ τὰ πιστευθέντα παρ' ἡμῶν καὶ ὁμολογηθέντα εἰς δικαιοσύνην, εἰς σωτηρίαν καὶ ταῖς οἰκείαις ὑπογραφαῖς βεβαιούμεθα*». Πρβλ. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Αναγόρευση* 61.

καια και περιλαμβάνεται στον τόμο του Πατριάρχη Μιχαήλ Δ΄ Αυτωρειανού⁶⁸.

Η στέψη και η χρίση, που ήταν τελετές θρησκευτικές, εξέφραζαν και επιβεβαίωναν τη θεϊκή προέλευση της αυτοκρατορικής εξουσίας και με τις τελετές αυτές ολοκληρωνόταν η αναγόρευση. Θεωρείται ότι με το χρίσμα, καθώς ο πατριάρχης έχριε σταυροειδώς την κεφαλή του αυτοκράτορα και αναφωνούσε τη λέξη «ἅγιος» καθαγίαζε τον αυτοκράτορα, ο οποίος καθίσταται «ὁ Κυρίου χριστός», «ὁ ἅγιος βασιλεύς»⁶⁹. Ωστόσο στην Ήπειρο, όπως αναφέραμε παραπάνω, το επίθετο ἅγιος αποδίδεται στον Θεόδωρο Δούκα πριν ή και μετά την αναγόρευση και πριν ακόμη από τη στέψη και τη χρίση. Στη συνοδική πράξη της Ἀρτας αποφασίζεται «ἡ στεμματοφορία καὶ χρίσις τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως κῦρ Θεοδώρου τοῦ Δούκα»⁷⁰ και στην αναφορά προς τον πατριάρχη που συνέταξε ο Ιωάννης Απόκαυκος εκ μέρους της ίδιας συνόδου γίνεται λόγος για την παρουσία στη Σύνοδο «τοῦ ἁγίου βασιλέως»⁷¹ και για την «ἁγίαν αὐτοῦ βασιλείαν»⁷². Λίγο αργότερα (μετά τις 13 Μαρτίου 1227) σε επιστολή του ο Ιωάννης Απόκαυκος προσφωνεί τον Θεόδωρο Δούκα «ἁγίε μου δέσποτα καὶ βασιλεῦ θεόσωστε, θεοφρούρητε»⁷³. Στην ίδια επιστολή εύχεται να τον αξιώσει ο Θεός να μη στερηθῆι τη στεφηφορία και τη χρίση⁷⁴. Σύγχρονη είναι και η επιστολή του προς τη σύζυγο του Θεόδωρου

⁶⁸ N. Oikonomidès, Cinq actes inédits du patriarche Michel Autôrianos, *Revue des Etudes Byzantines* 25 (1967) 113-145, σ. 122 και 123.28-32: «καὶ ταῖς οἰκειαῖς ὑπογραφαῖς ἑαυτοῦς ἐμπειδοῦντες ὁμολογοῦμεν, ἵνα φυλάσσωμεν εἰς σέ, τὸν αὐθέντην ἡμῶν, τὸν κραταιὸν καὶ ἅγιον βασιλέα Ῥωμαίων, τὸν Κομνηνὸν κῦρ Θεόδωρον τὸν Λάσκαριν, πρῶτον καθαρὰν καὶ εὐνοϊκωτάτην διάθεσιν». Βλ. εκτενώς Η. Γιαρένης, Θεόδωρος Α΄ Λάσκαρις. Για τον ὄγκο πίστεως των εκπροσώπων της Εκκλησίας βλ. N. Svoronos, Le serment de fidélité à l'empereur byzantin et sa signification constitutionnelle, *Revue des Etudes Byzantines* 9 (1951) 106-142, κυρίως 113-116.

⁶⁹ Ο Γεώργιος Παχυμέρης, έκδ. A. Failler, *Georges Pachymères, Relations historique*, τ. I-II, [Corpus Fontium Historiae Byzantinae 24] Paris 1984, τ. II, σ. 639.11, αναφερόμενος στον Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο λέγει: «ἐμμένητό γε καὶ ἠῤῃχετο, οὐ μὴν δὲ καὶ προσετίθει τὸ ἅγιος, ὃ σύνθηες ἔχειν ὡς χρισθέντας μύρω τοὺς βασιλεῖς». – Συμμένων Θεσσαλονίκης, *PG* 135, col. 432: «τῷ χρίσματι ἅγιος ὁ εὐσεβῆς βασιλεύς». Πρβλ. A. Michel, *Die Kaisermacht in der Ostkirche (843-1204)*, Darmstadt 1959, σ. 11-12. – D. M. Nicol, *Kaisersalbung. The Unction of Emperors in Late Byzantine Coronation Ritual, Byzantine and Modern Greek Studies* 2 (1976) 37-52, σ. 46. – Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια καὶ Ήπειρος* 107. – Η. Γιαρένης, *Θεόδωρος Α΄ Λάσκαρις* 326-327.

⁷⁰ V. G. Vasilievskij, *Epirotica* αρ. 24, σ. 285.18.

⁷¹ V. G. Vasilievskij, *Epirotica* αρ. 26, σ. 289.4.

⁷² V. G. Vasilievskij, *Epirotica* αρ. 26, σ. 289.5, 24.

⁷³ V. G. Vasilievskij, *Epirotica* αρ. 25, σ. 286.14.

⁷⁴ V. G. Vasilievskij, *Epirotica* αρ. 25, σ. 288.6-8: «καὶ ἄξιωθεῖν καὶ ἐπιζῆσαι καὶ τοῦ ἐμοῦ σου βασιλέως αὐθις κατατροφῆσαι, μὴδ' ἐς τοσοῦτον ἐλάσαι με τὸ δυοστήχημα, ὡς τῆς σῆς στεφηφορίας ἀπολειφθῆναι με καὶ τῆς χρίσεως».

Δούκα, «πρὸς τὴν δέσποιναν κυρὰν Μαρίαν», στην οποία εύχεται υγεία «στον κραταῖο και ἅγιο αυθέντη και βασιλέα» και στην αγία βασιλεία της και να τον αξιώσει ο Θεός να τους προσκυνήσει στη Θεσσαλονίκη και να μη στερηθεί τη λαμπρότητα της στέψης⁷⁵. Σε ἄλλη επιστολή του, που ἔγραψε ο Ιωάννης Απόκαυκος ἀπὸ το Κίτρος καθ' ὁδὸν πρὸς τη Θεσσαλονίκη, για να παρευρεθεί στη στέψη, προσφωνεί τον Θεόδωρο Δούκα «μέγιστε βασιλεῦ και ὅσον ὅσον (=ὄσονοῦπω) κύριε χριστέ»⁷⁶.

Ο συνδυασμός ειδήσεων που παρέχουν οι επιστολές του Ιωάννη Απόκαυκου επιτρέπει τη χρονολόγηση της συνόδου της Ἄρτας τον Φεβρουάριο του 1227, καθώς μετά τη σύνοδο ο μητροπολίτης Ναυπάκτου παρέμεινε στην Ἄρτα ως τις 13 Μαρτίου, κατάκοιτος στη Μονή της Περιβλέπτου, όπου τον περιέθαλψε ο μοναχός Κλήμης ο Μονομάχος⁷⁷. Επομένως δεν πρέπει να μας παρασύρει το επίθετο ἅγιος που αποδίδεται στον Θεόδωρο Δούκα πριν ἀπὸ τη στέψη και τη χρήση και να χρονολογούμε τη συνοδική πράξη και τις ἄλλες επιστολές μετά τη στέψη και ὅτι οι αρχιερεῖς στην Ἄρτα με τη συνοδική πράξη ἐπιχείρησαν να προσδώσουν ἕναν χαρακτήρα «κανονικότητας» στις σχετικές ἐνέργειες του Δημητρίου Χωματηνοῦ που είχαν προηγηθεί⁷⁸.

Ἡ ἀνάκτηση της Θεσσαλονίκης και η κατάληψη σημαντικῶν πόλεων στην Ἀνατολική Μακεδονία και τη Θράκη φέρνουν τον ηγεμόνα της Ηπείρου γεωγραφικά και πολιτικά ὄλο και πιο κοντά στην Κωνσταντινούπολη. Οι στρατιωτικές του ἐπιτυχίες και η ἀνύψωσή του σε θέση ἰσότιμη με ἐκείνη του κατεξοχὴν Βυζαντινοῦ ἀντιπάλου του, του αυτοκράτορα της Νίκαιας, του παρέχει το δικαίωμα να διεκδικήσει τον θρόνο της Κωνσταντινούπολης. Και την ευχή αὐτή διατυπώνει ἀπερίφραστα ο μητροπολίτης Ναυπάκτου σε επιστολές του⁷⁹ πρὸς τον

⁷⁵. V. G. Vasilievskij, *Epirotica* αρ. 21, σ. 282.17-18: «εὐχόμεαι ὑγιαίνειν τὸν κραταῖον και ἅγιόν μου αυθέντην και βασιλέα και τὴν βασιλείαν σου», σ. 282.31-33: «και ἀξιῶσαι με ὁ Θεὸς και ἐν Θεσσαλονίκη προσκυνῆσαι τὴν βασιλείαν ὑμῶν και τῆς ἐν τῇ βασιλικῇ στεφνοφορία μὴ στερηθῆναι λαμπρότητος».

⁷⁶. V. G. Vasilievskij, *Epirotica* αρ. 23, σ. 284.20.

⁷⁷. Πρὸβλ. επιστολές του Ιωάννη Απόκαυκου πρὸς τον μητροπολίτη Θεσσαλονίκης και τον ἐπίσκοπο Ιωαννίνων μετά τις 13 Μαρτίου και πριν ἀπὸ τη στέψη, Ν. Α. Bees, *Unedierte Schriftstücke* αρ. 73, σ. 132-133 και 109 σ. 158 ἀντίστοιχα. Πρὸβλ. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, Ἀναγόρευση 60. - Τῆς ἰδίας, Ἡ χρονολόγηση επιστολῶν του Ιωάννη Απόκαυκου 153-158. Για την ἰδιαίτερη φιλική σχέση του Ιωάννη Απόκαυκου με τον Κλήμεντα Μονομάχο και την προσωπικότητα του τελευταίου βλ. Β. Κατσαρός, Ὁ Ιωάννης Απόκαυκος και η σχέση του με την ἐπισκοπή Ιωαννίνων κατὰ τα τελευταία χρόνια της ζωῆς του, στο *Μεσαιωνική Ἡπειρος. Πρακτικά Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου*, ἐκδ. Κ. Ν. Κωνσταντινίδης, Ἰωάννινα 2001, σ. 123-150, κυρίως 145-148.

⁷⁸. Βλ. Η. Γιαρένης, Πτυχές 110-111.

⁷⁹. V. G. Vasilievskij, *Epirotica* αρ. 25, σ. 288.11-14 (μετὰ την 13^η Μαρτίου 1227): «πάντα συμπατήσαι ἐχθρὸν και γῆν πατήσαι τῆς Κωνσταντίνου και τὴν ἐν τοῖς ἐκείσε

αυτοκράτορα και τη σύζυγό του πριν και μετά τη στέψη: «να νικήσει κάθε εχθρό και να πατήσει στην πόλη του Μεγάλου Κωνσταντίνου και στα παλάτια της, να είναι μακροί οι χρόνοι της βασιλείας του και να αξιωθεί και ο ίδιος και οι λαοί να τον δουν να κάθεται στον κατεξοχίην βασιλικό θρόνο, τον θρόνο της Πόλης»⁸⁰. «Θα την κοσμήσουν οι ίδιοι με το κύρος τους, αλλά και αυτή θα κοσμήσει τους βασιλείς σαν αντιχάρισμα, γιατί αυτή φέρει το όνομα της βασιλείας»⁸¹. Ήταν ριζωμένη στη συνείδηση όλων η ταύτιση της βασιλείας, της αυτοκρατορικής ιδέας με την Κωνσταντινούπολη, τη βασιλίδα πόλη. Όταν η Πόλη ελευθερωθεί, τότε θα στεφθεί ο νόμιμος αυτοκράτορας. Είναι χαρακτηριστικοί οι λόγοι που απευθύνει η Πόλη στον Θεόδωρο Λάσκαρη δια στόματος του Νικήτα Χωνιάτη: «*Ταινιάσω σε τῷ βασιλείῳ τρανότερον στέμματι· διαδήσω σε τῷ τῆς νίκης λαμπρότερον στεφανώματι*». Είναι η πόλη που τον γαλούχησε, η κοινή των Ρωμαίων πατρίδα (ἡ γαλοῦχος σοι πόλις καὶ κοινὴ τῶν Ῥωμαίων πατρις)⁸².

Το γεγονός ότι υπάρχουν δύο Ρωμαίοι (Έλληνες) ηγεμόνες που έχουν περιβληθεί το αυτοκρατορικό αξίωμα και έχουν ως στόχο την ανάκτηση της Πόλης και την εγκαθίδρυσή τους στον θρόνο του Κωνσταντίνου θα τους οδηγήσει αναπόφευκτα στη σύγκρουση. Η στέψη του Θεόδωρου Δούκα εμπλέκει στην πολιτική διαμάχη και την Εκκλησία. Αυτοκρατορική στέψη που δεν τελέστηκε από τον Πατριάρχη αλλά από τον αυτοκέφαλο αρχιεπίσκοπο Αχρίδος Δημήτριο Χωματηνό δημιουργεί την υποψία ότι μαζί με την αυτοκρατορία θα δημιουργηθεί και πατριαρχείο. Η αντιδικία διεξάγεται με ανταλλαγή επιστολών μεταξύ του Πατριάρχη Γερμανού Β΄ από τη μια και του Δημητρίου Χωματηνού, του Ιωάννη Απόκαυκου και του Γεωργίου Βαρδάνη από τη μεριά της Ηπείρου μετά τη στέψη. Οι απόψεις και η επιχειρηματολογία τους έχουν αναλυθεί εκτενώς από νεότερους ερευνητές⁸³.

βασιλείους αὐλήν. Ἀκόλουθον δὲ τῷ πατήματι τούτῳ καὶ ἡ ἐπὶ θρόνου τοῦ βασιλικοῦ κάθισις καὶ ὅσα τῇ καταστάσει ταύτῃ ἐπόμενα».

⁸⁰. N. A. Bees, *Unedierte Schriftstücke* αρ. 69, σ. 128.70-72: «γένειντό σου τῇ βασιλείᾳ οἱ χρόνοι μακροὶ καὶ ὄψονται λαοὶ καὶ εὐφρανθήσονται, ἐπὶ θρόνου κατὰ Πόλιν τὴν μεγάλην καθήμενον τοῦ βασιλικοῦ».

⁸¹. N. A. Bees, *Unedierte Schriftstücke* αρ. 70, σ. 129: «γένειτό σοι πολλὰ τὰ καλά, καὶ ὁ βίος μακρὸς καὶ ἡ βασιλικὴ ἀξία μακροχρονόυσα καὶ κατὰ τὴν βασιλεύουσαν πόλιν τὸ κύρος ἀπολαμβάνουσα, ὅπου καὶ πόλις ἐκείνη κοσμηθήσεται δι' ὑμῶν καὶ ἀντικοσμήσει τοὺς βασιλεῖς, ὡς τῆς βασιλείας ἐπόνυμος». Πρβλ. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια καὶ Ἡπειρος* 212-213.

⁸². Νικήτας Χωνιάτης, *Orationes et epistolae*, or. 14, σ. 146.24 κ.ε., σ. 147.8 κ.ε.

⁸³. Α. Karpozilos, *The Ecclesiastical Controversy between the Kingdom of Nicaea and the Principality of Epiros (1217-1233)*, [Βυζαντινά Κείμενα καὶ Μελέται, 7] Θεσσαλονίκη 1973 (στο εἶδος: Α. Karpozilos, *Controversy*). - Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια καὶ Ἡπειρος*. - Ruth Macrides, *Bad Historian or Good Lawyer? Demetrios Cho-*

Εδώ θα αναφερθούμε στη θεωρία που αναπτύσσεται στην Ήπειρο για τον θεσμό της βασιλείας σε σχέση με την Κωνσταντινούπολη και το δικαίωμα του Θεόδωρου Δούκα να αναπτύξει μια ανεξάρτητη πολιτική και να διεκδικήσει τη βασιλεία. Η αντιπαράθεση Ηπείρου - Νίκαιας ξεκίνησε πολύ παλαιότερα. Είναι γνωστό πως όταν ο Θεόδωρος Λάσκαρης αναγορεύτηκε αυτοκράτορας στη Νίκαια, είχε αναγορευτεί βασιλεύς Ρωμαίων με περιορισμένη όμως την επικράτειά του στις ανατολικές επαρχίες του κράτους. Στην αρχή της βασιλείας του αποκαλείται από τους συγχρόνους του «βασιλεύς τῆς Ἀνατολῆς»⁸⁴. Είναι «ὁ κρατῶν» ἢ «ὁ βασιλευῶν τῶν ῥωμαϊκῶν ἀνατολικῶν χωρῶν»⁸⁵. Στο πρόσωπό του όμως οι σύγχρονοί του βλέπουν τον συνεχιστή της ρωμαϊκής αυτοκρατορικής εξουσίας, τον μόνο νόμιμο αυτοκράτορα. «Εμείς γνωρίζουμε ότι συ είσαι ο αυτοκράτοράς μας, ο μόνος και ένδοξος σε ὅλη την οικουμένη», έγγραφε ο Νικόλαος Μεσαρίτης εκ μέρους των κληρικών της φραγκοκρατούμενης Κωνσταντινούπολης προς τον αναγορευμένο Θεόδωρο Λάσκαρη και τον παρότρυνε για την εκλογή νέου Πατριάρχη στη Νίκαια που να τελέσει τη στέψη⁸⁶. Και ο ίδιος ο Λάσκαρης στον λόγο που συνήθιζε να εκφωνεί ο αυτοκράτορας την πρώτη Κυριακή της Τεσσαρακοστής, στο *Σελέντιον*, λέγει: «μεγαλύτερα δεινά θα είχε γνωρίσει η Ανατολή απ' ὅτι οι δυτικές επαρχίες, αν ο Θεός δεν είχε αφήσει ως σπέρμα τη βασιλεία μου»⁸⁷.

Αντίθετα προς τα περιορισμένα εδαφικά ὄρια του κράτους της Νίκαιας η δικαιοδοσία της Εκκλησίας απλώνεται σ' ὅλα τα εδάφη της παλαιάς αυτοκρατορίας. Η εκλογή του πατριάρχη στη Νίκαια και η αναγνώρισή του και από τις δυτικές επαρχίες ἔδιναν στον πατριάρχη το δικαίωμα και κατ' επέκταση στον αυτοκράτορα της Νίκαιας, που

matenos and Novel 131, *Dumbarton Oaks Papers* 46 (1992) 187-196 (ανατ. στον τόμο R. J. Macrides, *Kinship and Justice in Byzantium, 11th-15th Centuries*, Variorum Reprints, Aldershot 1999, αρ. XII). - Fr. Bredenkamp, *The Empire*. - G. Prinzing, *Das Kaisertum im Staat von Epeiros*.

⁸⁴. Michaelis Choniatae, *Epistulae*, ἔκδ. Foteini Kolovou, [Corpus Fontium Historiae Byzantinae XLI] Berlin - New York 2001, αρ. 94.1: «τῷ βασιλεῖ τῆς Ἀνατολῆς τῷ Λάσκαρι» και επιστ. 179.1. Βλ. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια και Ήπειρος* 201 κ.ε.

⁸⁵. Νικήτας Χωνιάτης, *Orationes et epistulae*, or. 13, σ. 120.1: «Σελέντιον γραφέν ἐπὶ τῷ ἀναγνωσθῆναι ὡς ἀπὸ τοῦ Λάσκαρι κυροῦ Θεοδώρου, κρατοῦντος τῶν ῥωμαϊκῶν ἀνατολικῶν χωρῶν» και or. 14, σ. 129.2. Πρβλ. Αι. Χριστοφιλοπούλου, *Ἐκλογή* 175. - Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια και Ήπειρος* 201.

⁸⁶. Νικόλαος Μεσαρίτης, *Δητήριον*, ἔκδ. A. Heisenberg, *Neue Quellen zur Geschichte des lateinischen Kaisertums und der Kirchenunion* (=τον ίδιου, *Quellen und Studien zur spätbyzantinischen Geschichte* II, Variorum Reprints, London 1973), σ. 28.9-29.6, 30.27-36.

⁸⁷. Νικήτας Χωνιάτης, *Orationes et epistulae*, or. 13, σ. 126.29 κ.ε.: «εἰ μὴ Θεὸς ἐγκατέλιπε σπέρμα τὴν βασιλείαν μου». Πρβλ. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια και Ήπειρος* 94-98.

θεωρούνταν ο προστάτης της Εκκλησίας, να επεμβαίνουν στα εκκλησιαστικά πράγματα και των άλλων περιοχών. «Η πατριαρχία», θα πει το 1227 ο Πατριάρχης Γερμανός Β΄, «είναι ο νέος παράδεισος της Εκκλησίας που τον φύτευσε ο Θεός στην Ανατολή, και που έταξε ως φρουρό και προστάτη του τον αυτοκράτορα της Νίκαιας»⁸⁸. Υπήρχε μια ευρύτερη πολιτική σκοπιμότητα να ταυτιστούν τα σύνορα της νέας αυτοκρατορίας της Νίκαιας με τα όρια επιρροής του πατριάρχη. Την επέμβαση αυτή, κυρίως ως προς τον διορισμό νέων μητροπολιτών στις έδρες που είχαν χηρεύσει, θα αρνηθεί τόσο η Τραπεζούντα όσο και η Ήπειρος⁸⁹.

Η επέμβαση της Νίκαιας στα εκκλησιαστικά πράγματα οδηγεί σε μία πρώτη αμφισβήτηση από τους «δυτικούς» της ταύτισης της αυτοκρατορίας της Νίκαιας με την παλαιά βυζαντινή αυτοκρατορία. Αντιτείνουν ότι δεν υπάρχει πια η μία και ενιαία, η αληθινή βασιλεία. Η βασιλεία χάθηκε μαζί με την Κωνσταντινούπολη.

Κανείς πια δεν φέρει ακέραιο το αυτοκρατορικό αξίωμα, γράφει τον Μάιο του 1220 ο Δημήτριος Χωματηνός σε έντονο ύφος διαμαρτυρίας προς τον Σάββα, που χειροτονήθηκε αρχιεπίσκοπος Σερβίας από τον Πατριάρχη στη Νίκαια το 1219, αφαιρώντας έτσι τις περιοχές της Σερβίας από την αυτοκέφαλη αρχιεπισκοπή Βουλγαρίας. «Γιατί πού υπάρχει τώρα η βασιλεία, η οποία μεταξύ άλλων είχε και αυτό το πρόνομο (να ανακαινίζει πόλεις, να προάγει μία πόλη από τιμή μικρότερη σε μεγαλύτερη, από επισκοπή σε μητρόπολη), τη στιγμή που πολλοί εξουσιάζουν κατά τόπους και κανείς δεν διασώζει ακέραιο το αξίωμα της βασιλείας;»⁹⁰. Την ίδια σκέψη ότι η βασιλεία χάθηκε μαζί με την Κωνσταντινούπολη εκφράζει με πικρία ο Ιωάννης Απόκαυκος προς τον Πατριάρχη Μανουήλ Α΄ το 1222 αντιδρώντας στην παρεμβατική πολιτική του πατριάρχη και του αυτοκράτορα της Νίκαιας. Δεν θα συνέβαιναν αυτά, γράφει «εἴ γε βασιλεὺς ἦν καὶ πόλις ἦν ἢ ποτε πόλις»⁹¹. Η μία βασιλεία δεν υπάρχει πια, «οὐκέτι συνίσταται». Η αυτοκρατορία έχει διασπαστεί, ο Πατριάρχης –ο πρώτος ποιμὴν– ζει έξω από την έδρα του, την Κωνσταντινούπολη, και οι εκκλησιαστικοί αξιωματούχοι σκόρπισαν σε διάφορα μέρη και υπακούουν αναγκαστικά σε διάφορους κοσμικούς άρχοντες. «Και δεν θα αρνηθώ το δίκαιο

⁸⁸. G. Prinzing, Die "Antigraphe" des Patriarchen Germanos II. an Erzbischof Demetrios Chomatenos von Ohrid und die Korrespondenz zum nikäisch-epirotischen Konflikt 1212-1233, *Rivista di Studi Bizantini e Slavi* 3 (1984) *Miscellanea Agostino Pertusi* 21-64, κυρίως 35.37-44 (στο εξής: G. Prinzing, Die "Antigraphe"). Πρβλ. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα., *Νίκαια και Ήπειρος* 163.

⁸⁹. V. G. Vasilievskij, *Epirotica* αρ. 17, σ. 275.

⁹⁰. Δημήτριος Χωματηνός αρ. 86.55-67.

⁹¹. V. G. Vasilievskij, *Epirotica* αρ. 17, σ. 272.25.

ότι έπρεπε να υπάρχει μία αυτοκρατορία που να διευθύνει τα κοσμικά πράγματα και πρώτος ένας ποιμένας που να διαχειρίζεται τα ιερατικά. Επειδή όμως αυτή μοιράστηκε σε διάφορα μέρη εξαιτίας των αμαρτιών μας και δεν υπάρχει πια (*οὐκέτι συνίσταται*) και ο ένας και ο πρώτος ποιμένας ιερός και ο ίδιος πλανιέται έξω από τη μάνδρα του και εμείς τα πρόβατα διασκορπιστήκαμε άλλος αλλού και βρισκόμαστε κάτω από διάφορες εξουσίες, πρέπει αναγκαστικά να υποτασσόμαστε σ' αυτές, γιατί έτσι προστάζει ο Θεός»⁹². Το μόνο που συνδέει τους κρατούντες είναι η χριστιανική πίστη⁹³.

Η ταύτιση της έννοιας της αυτοκρατορίας και της πατριαρχίας με την Κωνσταντινούπολη έχει χαθεί. Παλάτι και πατριαρχικός θρόνος ιδρύθηκαν βέβαια και εγκαταστάθηκαν στη μητροπολιτική πόλη της Βιθυνίας, τη Νίκαια, δεν μπορεί όμως να συγκριθεί η Κωνσταντινούπολη (*ὁ ἔνδοξος Βύζας*) με τη Νίκαια (*τὸν εὐτελή Βιθυνόν*)⁹⁴.

Με την αναγόρευση και στέψη του ο Θεόδωρος Δούκας αναδεικνύεται ισότιμος αυτοκράτορας με εκείνον της Νίκαιας, προβάλλεται ως ο «*αὐτοτελῶς ἀνάσων*», «ο αυτοκράτορας των δικών τους περιοχών και πόλεων, των νήσων και των εσχατιών»⁹⁵. Ο Θεόδωρος Α΄ Λάσκαρης υπήρξε αυτός που βασίλευσε στην Ασία (*ὁ τῆς Ἀσίας ἄρξας, ὁ προβεβασιλευκῶς ἐν τῇ Ἀσίᾳ*)⁹⁶. Αντίθετα στο κράτος της Νίκαιας είχε εδραιωθεί η αντίληψη ότι ο αυτοκράτορας της Νίκαιας υπερετερούσε των άλλων Ελλήνων ηγεμόνων και επομένως κάθε προσπάθεια πρόσκτησης του αυτοκρατορικού τίτλου σήμαινε σφετερισμό της αυτοκρατορικής εξουσίας. Έτσι η αναγόρευση και στέψη του Θεόδωρου Δούκα θεωρήθηκαν εκτροπή από την οικεία τάξη και σφετερισμός της βασιλείας και προκάλεσαν την άμεση αντίδραση της πολιτικής και εκκλησιαστικής εξουσίας της Νίκαιας που απαίτησε από τον Θεόδωρο Δούκα να αποθέσει τα αυτοκρατορικά διάσημα και να αρκεσθεί στα «*δευτερεία*» της βασιλείας –προφανώς στο αξίωμα του δεσπότη– και να κυβερνά τις δικές του περιοχές⁹⁷, λέγοντας επιγραμματικά: «δεν

⁹². V. G. Vasilievskij, *Epirotica* αρ 17, σ. 276.33-277.2. Πρβλ. Δημήτριος Χωματηνός αρ. 8.118-120: «*Επειδή γὰρ ἐκ τῆς εὐδαίμονος Κωνσταντινουπόλεως τῆ τῶν Λατίνων ἐπιδρομῆ ἢ τε τῆς βασιλείας καὶ ἢ τῆς ἱεραρχίας λαμπρότης ἠφάντῳται καὶ διεσπάρησαν ἄλλος ἄλλοι οἱ ἀρχιερεῖς*». Για την ανασκευή των αιτιάσεων του Πατριάρχη από τον Δημήτριο Χωματηνό βλ. εκτενώς Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια και Ήπειρος* 166-184.

⁹³. V. G. Vasilievskij, *Epirotica* αρ. 17, σ. 276.33-277.2.

⁹⁴. Δημήτριος Χωματηνός αρ. 150.262-267.

⁹⁵. Γεώργιος Βαρδάνης, *Αντίγραμμα* σ. 113.280 κ.ε. (έκδ. R.-J. Loenertz, *Lettre de Georges Bardanes*). Για την επιχειρηματολογία του Γεωργίου Βαρδάνη βλ. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια και Ήπειρος* 184-186.

⁹⁶. Γεώργιος Βαρδάνης, *Αντίγραμμα* 115.371, 375.

⁹⁷. Γεώργιος Ακροπολίτης 34.13-16.

συμφέρει και δεν ταιριάζει σ' αυτούς που ανήκουν στο ίδιο γένος να έχουν δύο αυτοκράτορες και δύο πατριάρχες» (τῷ μὴ συνοίσειν τοῖς ὁμογενέσι μηδ' ἐπιπρεπῶς ἔχειν αὐτοκράτορας εἶναι δύο καὶ πατριάρχας δύο)⁹⁸.

Στην Ἡπειρο εἶναι αποδεκτὴ ἡ ὑπαρξὴ δύο αυτοκρατοριῶν καὶ δύο ἰσοτίμων αυτοκρατόρων «τῆς ἐώας καὶ δυσμικῆς μοίρας»⁹⁹. Ἡ παρουσία δύο Ρωμαίων (Ελλήνων) αυτοκρατόρων εἶναι πρόσκαιρη, δημιούργημα των καιρῶν. Αυτό που τους συνδέει εἶναι τὸ ὀρθόδοξο δόγμα. Αυτό που απαιτοῦν οἱ περιστάσεις, ἔγραφε ὁ Δημήτριος Χωματηνός στον Πατριάρχη, εἶναι νὰ ὑπάρχει ὁμόνοια καὶ εἰρήνη μεταξύ τους γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση των κοινῶν ἐχθρῶν καὶ ἡ διατήρηση τῆς ἐνότητος στὴν Ἐκκλησία¹⁰⁰. Ὁ Δημήτριος Χωματηνός εὐχόταν τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας με τὸν ἀρμονικὸ συνασπισμὸ δύο ἰσοτίμων αυτοκρατόρων, ἐνῶ ὁ Πατριάρχης ζητοῦσε τὴ σύναψη καὶ ἐνωση των δύο κρατῶν ὑπὸ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Νίκαιας¹⁰¹. Ἡ τάξη θα ἀποκατασταθεῖ καὶ ἡ ρωμαϊκὴ αυτοκρατορία θα ἀνασυσταθεῖ μόνον ὅταν ἐκδιωχθῶν οἱ Λατίνοι ἀπὸ τὴ βασιλεύουσα. Τότε θα στεφθεῖ ὁ ἐννομος αὐτοκράτορας καὶ θα καθίσει στον πραγματικὸ αὐτοκρατορικὸ θρόνο, στον θρόνο τοῦ Κωνσταντίνου¹⁰². Αὐτὴ ἐξάλλου ἦταν καὶ ἡ προσδοκία τῆς Νίκαιας. Ἡ ἀνακατάληψη τῆς Κωνσταντινούπολης θα ἀναδείκνυε τὸν αὐτοκράτορα ἐλευθερωτὴ Μουσῆ καὶ θα τοῦ προσέδιδε τὴ μεγαλύτερη τιμὴ, τοῦ «νέου πολιστή καὶ συνοικιστὴ τῆς πόλεως Κωνσταντίνου, τῆς βασιλίδος, τῆς πανευδαίμονος»¹⁰³. Ἡ τιμὴ αὐτὴ ἐμελλε νὰ ἀποδοθεῖ πολὺ ἀργότερα στον λυτρωτὴ τῆς Πόλης ἀλλὰ σφετεριστὴ τοῦ θρόνου τῆς δυναστείας των Λασκαριδῶν, τὸν Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγο, που στέφθηκε τὸ 1261 με μεγαλοπρέπεια στὴν Κωνσταντι-

⁹⁸. Νικηφόρος Βλεμμύδης, *Διήγησις μερικὴ, ἐκδ.* J. A. Munitiz, *Nicephori Blemmydae Autobiographia sive Curriculum Vitae necnon Epistula Universalior*, [Corpus Christianorum, Series Graeca 13] Turnhout 1984, 1.23.7-9. - V. Laurent, *Les registes des actes du patriarcat de Constantinople*, τ. I: *Les actes des Patriarches*, τεύχ. 4: *Les registes de 1208 à 1309*, [Le Patriarcat Byzantin, Serie I] Paris 1971, ἀρ. 1239. - Α. Karpozilos, *Controversy 77*. - Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια καὶ Ἡπειρος* 164-165. - Τῆς ἰδίας, *Τὸ ἀξίωμα τοῦ «δεσπότη»* 87.

⁹⁹. Δημήτριος Χωματηνός ἀρ. 112.49. - Ἰωάννης Απόκανκος, ἐκδ. V. G. Vasilievskij, *Epirotica* ἀρ. 27, σ. 294.26 κ.ε.

¹⁰⁰. Δημήτριος Χωματηνός ἀρ. 112.48-62.

¹⁰¹. G. Prinzing, *Die "Antigraphie"* 36.64, 71.

¹⁰². V. G. Vasilievskij, *Epirotica* ἀρ. 25, σ. 258. - Γεώργιος Βαρθάνης, *Ἀντίγραμμα* 115.345-350.

¹⁰³. Νικήτας Χωνιάτης, *Orationes et epistulae*, σρ. 13, σ. 128.24-26. - Michaelis Choniatae, *Epistulae*, ἀρ. 94.39-46, καὶ 179.40: «καὶ ἔτι τὸ παρὰ πάντων ἐπιζόμενον καὶ ἐνχόμενον, τὸ ἐγκαταστήσαι διὰ σοῦ τὸν θρόνον τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἐν τῷ τόπῳ, ᾧ ἀρχήθεν ἐξελέξατο Κύριος, καὶ τὴν Πόλιν ὅλην ἐπανασώσασθαι». Πρβλ. Η. Ahrweiler, *Idéologie* 111. - Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια καὶ Ἡπειρος* 101.

νούπολη, παρόλο που είχε στεφθεί στη Νίκαια, ως Νέος Κωνσταντίνος και αποκατέστησε την αυτοκρατορική εξουσία στη Νέα Σιών, στη «μητρόπολιν τῆς βασιλείας»¹⁰⁴.

¹⁰⁴. Γεώργιος Παχυμέρης, τ. Ι., σ. 233.24-25. Βλ. και Ruth Macrides, *The New Constantine and the New Constantinople - 1261?*, *Byzantine and Modern Greek Studies* 6 (1980) 13-41. - Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια και Ήπειρος* 101.